

Lotta Svärd – Uskonto ja nationalismi muistitiedossa

Aki Heikkinen
Pro Gradu
Turun yliopisto
Sosiaalitieteiden laitos
Sosiologia
12/2020

TURUN YLIOPISTO

Sosiaalitieteiden laitos

HEIKKONEN, AKI: Lotta Svärd – Uskonto ja nationalismi muistitiedossa. Temaattinen analyysi uskonnosta ja nationalismista Lotta Svärdin jäsenten muisteluaineistoissa.

Pro Gradu, 53 s.

Sosiologia joulukuu 2020

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkistettu Turnitin Originality Check -järjestelmällä.

Tässä tutkielma on teoriaohjaava sisällönanalyysi, jossa yhdistellään keskeisiä nationalismintutkimuksen koulukuntien näkemyksiä sosiologiseen uskonnotutkimukseen. Tällä teoriapohjalla tutkielmassa selvitetään, miten nationalismi ja uskonto ovat rakentuneina Lotta Svärd -järjestössä erityisesti sota-aikana palvelleiden naisten muisteluissa.

Aineistoja on kaksi, joista toinen on kirjoitettuja haastatteluita, jotka nauhoitettiin Lotta-perinneliiton toimesta ja toinen aineisto on Helsingin sosiologianlaitoksen toimittava avoin kyselytutkimus sodankokeneiden naisten kokemuksista, joista osa ilmoitti tutkimuksessa kuuluneensa Lotta Svärdiin. Tutkielmassa vertaillaan myös nationalismintutkimuksen etnosymbolistista ja modernistista koulukuntaa. Muun muassa Anthony Smith, Ernest Gellner, Eric Hobsbawmin ja Benedict Anderson ovat tutkijoita, joiden teoksien näkemyksiä nationalismista on yhdistelty lottien muisteluiden tulkitsemiseen. Emile Durkheimin käsitykset pyhän ja profaanin kategoriat ovat myös tutkielman keskeisenä teoriana, joiden kautta havainnoidaan, minkälaisia pyhiä arvoja sekä aineistojen uskonnollinen että nationalistinen retoriikka sisältävät ja niiden kautta myös kommentoidaan ajatusta siitä, voidaanko nationalismia ajatella uskontona vai uskonnon korvikkeena. Tutkielma käyttää uskonnon ja nationalismin ymmärtämiseen myös kansalaisuskonto-käsitettä. Tutkielma pyrkii vastaamaan tutkimuskysymykseen: Minkälaista on Lotta Svärdiin kuuluneiden naisten isänmaallisuus ja uskonnollisuus. Tutkimuksen johtopäätöksissä havaitaan, että sota-ajan muisteluissa uskonnolliset perinteet ja ajattelu palvelevat hallitsevampaa nationalistista maailmankatsomusta sota-ajan muisteluissa ja miten muisteluista syntyy kuva suomalaisen kansalaisuskonnon piirteistä.

Avainsanat: Uskonto, nationalismi, pyhä, muistitieto, Lotta Svärd, kansalaisuskonto, kuvitteellinen yhteisö, etnosymbolismi, modernismi, kansakunta

Sisällys:

1. Johdanto.....	1
2. Lotta Svärd -järjestön taustaa.....	3
2.1 Aikaisempi Lotta Svärd -tutkimus.....	4
2.2 Nationalismin ja uskonnon paikka Suomessa.....	5
3. Teoreettinen viitekehys.....	7
3.1 Nationalismin kolme koulukuntaa.....	7
3.2 Modernismi ja Eric Hobsbawm: Uskonnollinen fundamentalismi ja nationalismi.....	8
3.3 Kuvitteelliset yhteisö ja modernismin kritiikki.....	9
3.4 Onko nationalismi uskonto?.....	10
3.5 Kuinka määritellä uskonto?.....	11
3.6 Kansalaisuskonto.....	12
3.7 Durkheimin pyhän käsite.....	14
4. Tutkimuskysymykset ja tutkimusongelma.....	15
5. Aineistot ja menetelmä.....	17
5.1 Etelä-Pohjanmaan lottien neljännesvuosisata.....	18
5.2 Naiset ja sota -aineisto.....	18
5.3 Muistitiedon rooli tutkimuksessa.....	19
5.4 Analyysimenetelmä.....	20
5.5 Analyysiprosessi.....	21
6. Uskonto ja isänmaa lottien muistitiedossa.....	22
6.1 Pyhyys yhteisön moraalikäsitteessä.....	24
6.2 Rukous.....	28
6.3 Uskonnolliset kokoontumiset.....	30
6.4 Talvisodan henki.....	33
6.5 Uhrimieli ja uhraus.....	36
6.7 Modernin maailman keksinnöt ja instituutiot ja nationalismi.....	39
6.7.1 Kansakoulu.....	39
6.7.2 Radio ja sanomalehdet.....	41
7. Johtopäätökset.....	43
7.1 Modernin ajan instituutiot rakensivat nationalismia.....	43
7.2 Suomalainen kansalaisuskonto ja vanhatestamentillinen nationalismi.....	45
7.3 Vallitseva nationalistinen maailmankatsomus.....	46
7.4 Evankelisluterilaisen kirkon rooli.....	47
8. Yhteenveto.....	48
9. Havaintoja tutkimuksen kulusta ja mahdollinen jatkotutkimus.....	49
Kirjallisuus.....	51

1. Johdanto

Nationalismi on monella tavalla kytkeytynyt uskontoon. Esimerkiksi Suomessa luterilainen kirkko on ollut merkittävä yhteiskunnallinen vaikuttaja ja arvomaailman määrittelijä. Vielä 1800-luvun lopussa esimodernin ajan sääty-yhteiskunta ja sen arvot vaikuttivat edelleen. Esimerkiksi 1800-luvun lopun vuosikymmenten kehittyvässä kansakouluinstitutiossa painotettiin Jumalanpelon tärkeyttä kuuliaisten ja rehellisten kansalaisten kasvattamisessa nationalistisen maailmankatsomuksen rinnalla. Kyseenalaistaminen ja kritiikki eivät sopineet kunnolliselle kansalaiselle, vaan Jumalan ja isänmaan kunnioittaminen olivat ne tunnesuodattimet, joiden avulla sivistys ja tieto saattoivat kulkea käsi kädessä siveellisen elämäntavan kanssa. (Naumanen 1990, 83–87.)

Nationalismista tuli 1800- ja 1900-luvuilla maailman vaikutusvaltaisin ideologia ja se on edelleen yhteiskuntien jäsenten keskeinen tapa hahmottaa ympärillämme olevaa maailmaa. Esimerkiksi ulkomaanmatkaa suunnitellessa kysymme usein ensimmäisenä, mihin matka suuntautuu ja odotamme saavamme vastaukseksi jonkun valtion nimen. Edelleen nykypäivänäkin oletamme, että tietyssä maassa puhutaan yleensä tiettyä virallista kieltä, siellä on jokin valtauskonto ja omanlaisensa kulttuuriset piirteet, jotka enemmän tai vähemmän poikkeavat omistamme.

Nationalismin vaikutusvallan kasvu on keskeinen osa sitä, mitä kutsumme moderniksi aikakaudeksi. Modernista ajasta puhuttaessa tarkoitetaan usein 1800– ja 1900– lukujen ajan länsimaista maailmaa, mutta modernisaatioprosessia tapahtuu myös länsivaltojen ulkopuolella ilman länsimaiden suoraa vaikutusta. Modernisaatioon kuuluu kansallisvaltion vaikutusvallan kasvaminen. Modernin kansallisvaltion merkitys yhteiskunnan organisoinnissa, niin kuin koulutusjärjestelmässä ja hyvinvointipolitiikassa on haastanut perinteisen uskonnon roolin niillä yhteiskunnan alueilla. Uskonnot vaikuttavat yhteiskunnissa edelleen poliittisena voimana ja osana kulttuuria, vaikka modernien kansallisvaltioiden syntymisprosessia voi kutsua myös uskonnon näkökulmasta merkityksellisemmin sekulaarin valtion syntymisprosessiksi. Sekularisaatioprosessista huolimatta uskonnon sitkeys on hämmästyttänyt tutkijoita. Esimerkiksi Iranin islamilainen vallankumous vuonna 1979 haastaa käsityksen siitä, että uskonto menettäisi merkityksensä modernisaation myötä ja katoaisi. (Woodhead 2009, 2–4.)

Modernina aikana nationalismin ja uskonnollisten instituutioiden perinteet olivat vahvoja ja niiden asettamista normeista ei juuri haluttu poiketa. Kulttuurinen ja kansallinen yhtenäisyys oli huomattavan suurta verrattuna nykyaikaan. Esimerkiksi 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä 96% suomalaisista oli luterilaisen kirkon jäseniä (Tilli 2014, 28). Tämä tilasto kertoo kirkon jäsenyydestä eikä se ole sama asia kuin esimerkiksi yksilön sitoutuminen Raamatun ohjeisiin tai henkilökohtainen suhde kristinuskon Jumalaan. Kuitenkin yhtenäisyyskulttuuri vaati myös maallistuneilta ihmisiltä mukautumista yhteiskulttuuriin. Esimerkiksi julkisessa puheenvuorossa oli sanavalintojen kautta velvollisuus osoittaa tiettyä nöyryyttä Jumalaa kohtaan, sillä pilkkaava käytös olisi aiheuttamalleen paheksunnalla voinut vaarantaa mielipiteenesittäjän kasvot ja henkilökohtaiset tavoitteet.

Nationalismin ja uskonnon ymmärtäminen ovat tärkeitä asioita edelleen meidän ajassamme, sillä esimerkiksi kasvanut maahanmuutto kolmannesta maailmasta länsimaihin on lisännyt yhteiskuntamme kosketusta vieraisiin uskontoihin ja kulttuureihin. Myös nationalismiin nojautuva populismi on kasvattanut suosiotaan länsimaissa vastustamaan läntisen maailman yhdentymistä. Näiden ilmiöiden vuoksi meidän on hyvä oppia ymmärtämään nationalismin ja uskonnon luonnetta sekä niiden yleisiä lainalaisuuksia. Ajassamme erilaiset maailmankatsomukset törmäävät toisiinsa aiheuttaen yhteiskunnallista keskustelua ja aatteellista kuohuntaa, kun modernin ajan arvot törmäävät niin kutsuttuun jälkimoderniin. Uskonnon ja nationalismin syvällisempi ymmärtäminen auttaa meitä ymmärtämään myös omaa aikaamme.

Tässä tutkielmassa tutkitaan nationalismia ja uskontoa Lotta Svärdin jäsenten muisteluiden kautta. Järjestö on kiinnostava kohde näiden aiheiden tutkimiseen, sillä sen arvomaailma on kiinnostava yhdistelmä sekä vahvasti uskonnollista että nationalistista ajattelua. Lotta Svärd vaikutti myös toisen maailmansodan aikana, kun Suomi kohtasi merkittävän ulkoisen uhkan Neuvostoliiton, jota torjuessa Suomessa käytettiin runsaasti nationalistista ja myös uskonnollista retoriikkaa. Nationalistisen ja uskonnollisen retoriikan osallisuus yhteiskunnallisen kriisin torjumisessa on kiinnostava aihe. Lotta Svärdiin ja sota-aikaan liittyvät kansalliset muistot liittyvät myös meidän aikamme nationalistiseen ajatteluun, esimerkiksi toiseen maailmansotaan liittyvän muistelmätiedon kautta.

Koska yhtenäistä käsitystä nationalismista ei tiedeyhteisössä vallitse, on tämän tutkielman kannalta kiinnostavaa analysoida lottien muistelmia sekä nationalismin modernistisen että etnosymbolistisen koulukunnan ajatuksien pohjalta. Paljastaako toinen näkökulma enemmän kuin toinen esimerkiksi siitä, kulkeeko nationalismi kristinuskon kanssa käsi kädessä vai ovatko ne havaittavissa kokonaan eri ilmiöiksi, niin kuin modernistit olettavat? Mitä eri teoreettiset näkökulmat kertovat muistelmia-aineiston valossa siitä, mitä uskonto on ja minkälainen paikka uskonnolla on toisen maailmansodan aikaan ihmisten kokemuselämässä? Onko nationalismi syrjäyttänyt uskonnon? Onko nationalismi itsessään uskonto? On huomattava myös, että jokainen muistelijä on yksilö, jolla on oma kohtainen suhde nationalismiin ja uskontoon omassa tarinassaan. Nämä aihepiirit voivat muodostaa ajattelussa eri yksilöille erilaisen kokonaisuuden. Koska muistelmat ovat samalla aina myös narratiiveja, on kiinnostavaa havainnoida, minkälainen osa nationalismilla ja uskonnolla on näissä kertomuksissa.

Tutkimuksen tavoitteena on myös tuottaa 1900-luvun alun yhteiskunnan arvojen ja maailmankatsomuksen vertaamista nykyaikaan ja selvittää, minkälainen yhteiskunnallinen rooli nationalismilla ja uskonnolla on. Esimerkiksi joidenkin modernististen tutkijoiden spekulatioiden mukaan uskonto ja nationalismi ovat ilmiöitä, joiden ohitse aika on ajanut ja ne jäävät vain historian rumiksi peikoiksi. Toisten tutkijoiden mielestä ne ovat niin keskeinen osa yhteiskuntaa ja maailmankatsomusta, että ne olisivat pysyviä ja vaikutusvaltaisia ilmiöitä. Tieteellisen keskustelun käyminen näistä aihepiireistä on tärkeää, sillä tiedeyhteisöllä on vaikutusvaltaa yhteiskunnallisessa päätöksenteossa. Päättäjät tarvitsevat ymmärrystä näistä ilmiöistä, sillä globalisoituvassa maailmassa kulttuurien, nationalismien ja uskontojen kohtaamiset lisääntyvät yhteiskunnassa sekä mikro- että makrotaasoilla. Esimerkiksi vuoden 2015 pakolaiskriisi näytti toteen, kuinka kulttuurien törmäys aiheuttaa kitkaa yhteiskunnassa. Syvempi ymmärrys siitä, minkälaisia ilmiöitä nationalismi ja uskonto ovat, lisää kykyämme vastaanottaa vieraita ja valmistautua tulevaisuudessa tapahtuvaan kulttuurinvaihtoon sekä ymmärtää paremmin reaktioita globalisaation vaikuttaessa kansallisvaltioihin ja uskonnolliseen ilmapiiiriin.

2. Lotta Svärd -järjestön taustaa

Lotta Svärd syntyi vuonna 1918 sisällissodan aikana, jolloin se perustettiin valkoisten suojeluskuntien huolto- ja tukijärjestöksi. Lotta Svärdin varsinainen virallinen toiminta alkoi vuonna 1921 jolloin pidettiin sen ensimmäinen piiriedustajakokous Helsingissä.

Nimi Lotta Svärd otettiin Mannerheimin Senaatintorilla vuonna 1918 pitämän puheen innoittamana. Nimi on peräisin samannimisestä runosta, Runebergin Vänrikki Stoolin tarinoista, missä Lotta Svärd niminen vaimo lähtee miehensä mukana Suomen sotaan ja miehensä kaaduttua jää rintamalle palvelemaan. (Peltokorpi 2011, 47.)

Lotta Svärd on Suomen historiassa merkittävä järjestö jo kokonsa puolesta. Siihen kuului jo 1930-luvulle tultaessa 60 000 jäsentä. Talvisodan alkaessa jäseniä oli jo 120 000 ja jäsenmäärä nousi voimakkaasti sotavuosina. Jatkosodan aikana heitä oli jo 232 000 eli noin viidennes suomalaisista naisista. Lisäksi nuorisojärjestöön kuului jatkosodan aikana 60 000 tyttöä. Sodan aikana komennuksella oli 90 000 lottaa ja rintamalla tehtävissä oli noin 13 000 lottaa päivittäin. (Peltokorpi 2011, 48.)

Lotta Svärd on erityisen kiinnostava tutkimuskohde suomalaisen uskonnon ja nationalismien tutkimuksen kannalta sen vahvan uskonnollisen ja nationalistisen pohjavireen vuoksi. Järjestön tärkeimpiin sääntöihin kuuluivat käskyt niinkuin ”Pidä lottakutsumuksesi pyhänä” ja ”Pelkää Jumalaa, rakasta maatasi ja kunnioita Lotta-työtäsi yli kaiken” (Hynninen 2017, 136). Pyhyyden kokemista pidettiin siis osana järjestön toimintaa ja siihen kannustettiin. Toisella merkittävällä naisjärjestöllä, Martoilla ei vastaavanlaista uskonnollista virettä ollut. (Sulamaa 2009, 14–15.)

2.1 Aikaisempi Lotta Svärd -tutkimus

Lotta Svärdin ideologiasta ja uskonnollisuudesta ei pitkään aikaan sotien jälkeen tehty merkittävää tutkimustyötä. Uskonnon ja nationalismien rooli on ollut järjestön historiaa käsittelevissä yleiskatsauksissa mainittu muttei käsitelty syvällisesti. Ensimmäisen uskonnon roolia selvästi esiin tuonut teos oli itseään kristilliseksi kommunistiksi kuvailevan Taito Seljan *Lotta Svärd – Univormupukuiset naiset* (1972). Selja luonnehtii järjestön ideologiaa taantumukselliseksi ja äärioikeistolaisuutta ihailevaksi. Näkökulma oli avoimen ideologisesti latautunut ja ilmestynyt aikana, jolloin radikaalilla vasemmistolaisella ajattelulla oli poliittisen tilanteen vuoksi paljon vaikutusta yhteiskunnalliseen keskusteluun. (Sulamaa 2009, 10–11.)

Pia Olssonin väitöskirjassa *Eteen vapahan valkean Suomen: Kansatieteellinen tutkimus lottatoiminnasta paikallisella tasolla vuoteen 1939* (1999) laajennetaan Lotta Svärdiin

liittyvää tutkimusta enemmän aatteelliselle tasolle. Väitöskirjassa uskonto esitetään apuvälineenä, jonka avulla järjestö pyrki toteuttamaan kansallismieliset tavoitteensa. Olsson mainitsee, että merkittävän lottavaikuttaja Hilja Riipisen näkemyksissä kristillinen rakkaudenkäsitys oli isänmaanrakkauden pohja. (Olsson 1999, 56–58, 238; Sulamaa 2009, 12–13.)

Toinen merkittävä Lotta Svärdiin liittyvä väitöskirja on Annika Latva-Äijön *Lotta Svärdin synty: Järjestö, armeija, naiseus 1918–1928* (2004). Väitöskirja teetettiin tilaustyötä Suomen Lottaperinneliitolle osana järjestön hanketta kirjoittaa järjestön historia uudestaan. Latva-Äijö sivuuttaa väitöskirjassaan uskonnon osuuden katsoen sen olevan vain järjestön isänmaallisen toiminnan sivutuote. Kaarle Sulamaa kritisoi, että Latva-Äijö ei ottanut näkökulmassaan huomioon sen aikaisen yhteiskunnan uskonnollista pohjavirettä ja siksi kirjoitti lisensiaatintyössään, ettei Lotta Svärdillä ole mitään tekemistä uskonnon kanssa. (Sulamaa 2009, 12–13.)

Abstraktiudessaan ja laajuudessaan nationalismi ja uskonto jäävät helposti taustalle saamatta johdonmukaista käsittelyä, milloin ne näyttäytyvät tutkimuksessa kirjoittajan henkilökohtaisen näkökulman mukaan ja ilman tarkempia perusteluita. (Sulamaa 2009, 12–13). Nationalismin ja uskonnon roolin ymmärtäminen vaatii tutkimusta, jossa niiden tutkiminen on lähtökohtana eikä sivuroolissa.

2.2 Uskonnon ja nationalismin paikka Suomessa

Koska uskonnon ja nationalismin yhteenliittymä on tämän tutkimuksen keskeinen kiinnostuksen kohde, olisi tutkimuksen kannalta yksipuolista suoralta kädeltä rajata nationalismista pois kaikki modernia aikaa vanhemmat ilmiöt, niin kuin luterilainen uskonnollinen perintö Suomessa. Modernistisen koulukunnan mukaan moderni maailma on niin ratkaisevasti erilainen kuin esimoderni, että vanhat uskonnolliset tavat muuttavat väkisin modernisaatiossa muotoaan niin merkittävästi, ettei nationalismia voida pitää esimodernille ilmiöille yhtenäisenä jatkumona. Suomessa kansallisvaltiota edelsi luterilainen kirkko, johon kuuluu edelleen valtaosa suomalaisista (Pakkasvirta 2004, 23–37; Tilli 2014, 28).

Nationalismin ja uskonnon yhtäläisyydet tulevat näkyviin, kun käytetään joustavaa uskonnon määritelmää, jossa sitä voidaan verrata sekulaarisluonteisempaan nationalismiin.

Kuitenkin uskonnon rooli on monessa tapauksessa ollut merkittävä kansakunnan luomisessa ja ylläpitämisessä. Pohjoismaissa luterilainen kirkko on ollut kiinteästi yhteydessä valtioon. Uskonnon ja kansakunnan merkittävää yhtäläisyyttä on havaittu myös esimerkiksi Puolassa, Japanissa ja Irlannissa. Sen sijaan 1990-luvun Balkanilla kroaatit, serbit ja bosnialaiset eivät olleet sulautuneet kulttuurisista yhtäläisyyksistä ja alueesta huolimatta yhdeksi kansakunnaksi. Merkittävä tekijä oli, että kroaatit olivat katolisia, serbit ortodokseja ja bosnialaiset muslimeja. (Konttori 2018, 305–306.)

Suomessa luterilaisella kulttuurilla on ollut vahva merkitys kansakunnan järjestymisessä valtioksi. Kristillisiin arvoihin perustuva luterilainen kulttuuri on kulkenut käsi kädessä myös Suomessa vaikuttaneen hegeliläisen nationalismin kanssa, mistä Lotta Svärd -järjestö on hyvä esimerkki, sillä järjestö on retoriikaltaan sekä korostetun uskonnollinen että nationalistinen. (Sulamaa 2010, 19–22.)

Kaarle Sulamaa kuvailee teoksessaan *Lotat, uskonto ja isänmaa: Lotat protestanttis-nationalistisina nunnina* (2010) lottia 1900-luvun luterilaisiksi nunniksi, sillä järjestön toiminnassa yhdistyivät maallinen ja uskonnollinen samalla tavalla, kuin Martti Luther jo ennen modernin ajan alkua opetti. Sulamaan mukaan luterilaisuuden vaikutus suomalaiseen nationalismiin tulee Lotta Svärdiä tarkastellessa esille. Luterilaisessa ajatustavassa erotus maallisen ja uskonnollisen välillä rikkoontui ja siksi luterilaisessa ajatustavassa jokainen kristitty on Jumalan munkki tai nunna, kutsuttu kieltäytymään omastaan lähimmäisen palvelemiseksi kaikessa maallisessa työssä. Lutherin oppien kautta uskontoon tuli uusi maallinen elementti, kun yleisen pappeuden muodossa maallinen kutsumustyö pyhitettiin ja siten Lotta Svärdissä luterilainen maailmankatsomus yhdistyi nationalistiseen ajatteluun. (emt. 19–22.)

Veikko Anttosen antropologista näkökulmaa edustavassa artikkelissa *Pysy Suomessa Pyhänä – Onko Suomi uskonto?* etsitään pyhän käsitteen ja historian kautta vastausta siihen, mistä suomalaisuus muodostuu. Artikkelissa luterilaisuuden, Suomen kansanuskonnon ja suomalaisuuden suhteet ovat Anttosen mukaan muodostuneet siten, että kristinusko ei ole keskeisessä asemassa silloin, kun suomalaiset juhlivat suomalaisuuttaan. Kun suomalaiset ylistävät suomalaisuuttaan, sitä edustavat asiat kuten talvisodan henki, Suomen luonto, urheilu, sauna ja viina. Protestanttinen kristillisuus oli yhteistä Suomelle ja Ruotsille, joten se ei ole kulttuurisesti suomalaisuuden ainutlaatuinen piirre. Luterilaisuus viroksuu muinaisia perinteitä uskonpuhdistusta seuranneen puhtasoppisuuden ajan takia,

minkä seurauksena luterilaisissa maissa, niin kuin Suomessa on kehittynyt erityinen nationalistinen ja filosofinen aate korvaamaan kansanuskoon kuuluvat vanhat perinteet. Esimerkiksi katolisessa Puolassa etninen uskonto on kristinusko, mutta sen sijaan luterilaisessa Suomessa monet pyhänä pidetyt asiat kytkeytyvätkin ei-kristilliseen mytologiaan. Anttosen mukaan pyhän kulttuuri kytkeytyy Suomessa suhteellisen vähän kristillisyyteen. (Anttonen 1993, 49–51.)

Anttosen näkökulmassa uskonto ja kansalaisuus samaistuvat siinä, että molemmissa on pyhiä arvoja, joiden pääasiallinen tehtävä on tuottaa eronteko toisiin ryhmiin. Luterilainen kirkko ei yhtäläisyyksien vuoksi riitä tuottamaan riittävää semioottista erottelujärjestelmää ruotsalaisiin nähden, joten kansallisuus on Suomessa rakentunut muunlaisen erottelun mukaan. Pyhänä pidetyt asiat luovat yhteenkuuluvuuden ryhmän, eli tässä tapauksessa suomalaisten välille. (Anttonen 1993, 49–51.)

Erottuminen luokittelujärjestelmässä on kapea näkökulma uskontoon ja sen vuoksi Lotta Svärdia kannattaa tutkia erilaisista uskonnotutkimuksen näkökulmista.

3. Teoreettinen viitekehys

3.1 Nationalismin kolme koulukuntaa

Tutkijat eivät ole päässeet yhteisymmärrykseen nationalismin määrittelemisestä, vaikka nationalismia on tutkittu paljon. Nationalismin tutkimuksessa vaikuttaa kolme keskeistä koulukuntaa, jotka ovat primordialismi, modernismi ja etnosymbolismi. Modernistinen koulukunta rajaa nationalismin vain moderniin yhteiskuntaan liittyväksi ilmiöksi, joten se kieltää uskonnon ja kansallisten myyttien kytköksen nationalismiin. Sen sijaan etnosymbolistinen koulukunta pitää niitä tärkeänä osana nationalismia. Etnosymbolistisen koulukunnan mukaan useimmat nykyiset nationalismit rakentuvat niiden luomalle perustalle. (Pakkasvirta 2004, 23–37; Ketola ym. 2018, 301–305.)

Primordialismi on tieteellisessä tarkastelussa vanhentuneena pidetty perinne, jossa kansakuntien ikiaikaisuutta ei kyseenalaisteta, vaan niiden ajatellaan olevan ikiaikaisia ja pysyviä. Etnosymbolismi on tuorempi oppisuunta, joka yhdistelee primordialistista ja modernistista näkemystä niin, ettei uskonnon ja kansojen menneisyyden merkitystä nationalismille suljettaisi pois. Sekä esimerkiksi modernistista koulukuntaa edustavan Ernest

Gellnerin että etnosymbolismin oppi-isän Anthony D. Smithin näkemyksissä nationalismi on ajassamme uskonnon roolin korvaaja. Eroavaisuutta on siinä, että nationalismia puhtaasti modernin ajan ilmiönä pitävä Gellner kieltää muinaisen ja myyttisen kuulumisen nationalismiin, sillä hänen mukaansa moderni aika on rationaalisen kritiikin aikaa. Sen sijaan Smith näkee myyttisen, irrationaalisen ajattelun jatkuvan nationalismissa. (Pakkasvirta 2004, 23–37, Ketola ym. 2018, 301–305; Remy 2004, 60–62.)

Modernistisen koulukunnan tutkijat ovat useasti ennustaneet nationalismin loppua, mutta historia ei ole osoittanut, että kansallismielinen ajattelu olisi katoamassa. Modernistisessa koulukunnassa ei pidetä oleellisena kehittää suurta yhtenäistä teoriaa nationalismista. Etnosymbolistisen koulukunnan mukaan sen puuttuminen on rajoite nationalismin tutkimukselle. (Pakkasvirta 2004, 23–37, Ketola ym. 2018, 301–305.)

3.2 Modernismi ja Eric Hobsbawm: Uskonnollinen fundamentalismi ja nationalismi

Eric Hobsbawm on yksi tutkijoista, jotka erottavat nationalismin esimoderneista ilmiöistä kuten uskonnosta. Teoksessaan *Nationalismi* (1992) Hobsbawm erottaa nationalismin ja uskonnollisen fundamentalismin toisistaan. Uskonnollisen fundamentalismin ja nationalismin yhtäläisyyksien ja eroavaisuuksien tarkastelu on tutkimuksen kannalta kiinnostava aihe, sillä molemmat ovat ilmiöitä, joiden puolesta ihmiset ovat olleet suostuvaisia jopa tarttumaan aseeseen ja uhraamaan henkensä.

Hobsbawmin mukaan uskonnollisille fundamentalisteille on tavoitella jotakin mikä on vanhaa, puhdasta ja perinteistä. Siksi fundamentalismi sulkee kaikki uskonnollisesti epäpuhtaat tiukasti uskopuolelleen hyväksymättä erilaisuutta. Nationalismia sen sijaan voi kutsua suorastaan vihamieliseksi niitä fundamentalisteille tärkeitä ”aitoja” perinnäistapoja kohtaan, nationalismiin kuuluu epäpuhtaiden poissulkemisen sijaan sisällyttää itseensä koko suuri kansanjoukko. Tämän vuoksi esimerkiksi Koraanin tai Raamatun ikivanhat kirjoitukset eivät kelpaa nationalismin perustaksi. Tämän vuoksi nationalismia ei voi samaistaa uskonnollisten perinnäistapojen seuraamiseen, vaan nationalismi pikemminkin nousee niiden raunioille. Nationalismi saa tilaa, kun kappelit tyhjentyvät eikä saarnamiehistä ole enää yhteisöllisiksi peruspilareiksi. Hobsbawmin mukaan modernin ajan rakennemuutokset ja modernin ajan suurempi ihmisten muuttoliike aiheuttaa sen, että itsensä muutosten vuoksi muukalaisiksi tunteva väestö etsii nationalismista yhteenkuuluvuutta. (Hobsbawm 1992, 189–193.)

3.3 Kuvitteelliset yhteisöt ja modernismin kritiikki

Vuonna 1983 ilmestyi Benedict Andersonin nationalismintutkimuksen vaikutusvaltaiseksi klassikoksi noussut teos *Kuvitteelliset yhteisöt – nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Anderson määrittelee kansakuntien olevan *Kuviteltuja poliittisia yhteisöjä, jotka on kuviteltu sekä sisäisesti rajallisiksi että täysivaltaisiksi*. Käsitteellä *kuvitteellinen yhteisö* hän viittaa siihen, että kansakunnat ovat laajuudeltaan niin suuria, etteivät niiden jäsenet voisi mitenkään tuntea kaikkia toisia jäseniä ja siitä huolimatta nationalismiin kuuluu voimakas yhteenkuuluvuuden tunne. Täysivaltaisuus tarkoittaa, että valtiot syntyivät vallankumouksen aikakaudella, minkä aikana uskontojen kiivaimmatkin kannattajat kohtasivat sellaista moninaisuutta ja maailmankatsomusten vaihtelevuutta, mikä sai kansakunnat unelmoimaan täysivaltaisen valtion tuomasta vapaudesta ja kuvittelivat valtion olevan täysivaltaisena suoraan Jumalan alainen. Anderson etsii nationalismiin kulttuurisista juurista selityksiä sille, miten nationalismi on voimakkuudessaan hämmästyttänyt historiantutkijoita sitkeydellään ja vaikutusvallallaan. Hänen mukaansa on erehdys ajatella nationalismin olevan ideologinen kokonaisuus. Sen sijaan nationalismia pitäisi käsitellä samankaltaisena kategoriana kuin sukulaisuutta tai uskontoa. (Anderson 2017, 37–41.)

Kirjan toisen uudistetun laitoksen (2017) johdannossa Jouko Nurmiainen käsittelee nationalismiteoreetikoiden välistä keskustelua ja kommentoi, että Andersonin henkilökohmainen kanta nationalismiin ei ole yhtä jyrkkä kuin toisilla kuuluisilla modernisteilla Ernest Gellnerillä ja Eric Hobsbawmilla. Marxilaiseksi ajattelijaksi tunnustautuva Anderson on sanonut, että hänen keskusteluun nostamansa käsite *kuvitteellinen yhteisö* joutuu helposti väärin käytetyksi. Hänen mukaansa käsite ei viittaa siihen, että nationalismi olisi kuvitteellisuutensa vuoksi jotenkin vähemmän todellista tai huonoa, vaan käsitteen voisi vaihtaa esimerkiksi ilmaisuun anonyymi yhteisö, jolloin tulee selväksi, että kuvitteellinen yhteisö perustuu siihen havaintoon, että jonkun nationalismin kannattajaryhmä on niin suuri joukko, että siihen kuuluvat eivät mitenkään voi henkilökohtaisesti tuntea toisiaan. Anthony Smith on arvostellut Andersonia siitä, että muillekin modernisteille ominaisella tavalla hänen postmodernissa ajattelussaan modernista on tullut keinotekoinen kiintopiste, jonka ympärille käsitys nationalismista muodostetaan. (Nurmiainen 2006, 9–12; Smith 2004, 15–25).

Smith myöntää Andersonin väitteen, että nationalismit ovat kuvitteellisia yhteisöjä pitävän paikkansa, mutta huomauttaa Andersonin jättävän huomiotta, että nationalismi ei ole vain kognitiivista kuvittelua vaan vieläkin enemmän siinä on kysymys tahtomisesta ja tuntemisesta. Voimakas tahto ja tunnetila, jonka voi ajatella edustavan nationalismia, voi olla peräisin kaukaakin kansan koetusta historiasta. (Smith 2003, 22–23.) Seuraava Raamatun psalmi on hyvä esimerkki tällaisesta voimakkaasta tunnetilasta, joka etnosymbolistisen koulukunnan ajattelussa on esimodernia nationalismia.

Kuinka me voisimme veisata Herran virsiä vieraalla maalla? Jos minä unhotan sinut, Jerusalem, niin unhotat sinä minun oikea käteni. Tarttukoon kieleni suuni lakeen, ellen minä sinua muista, ellen pidä Jerusalemia ylimpänä ilonani. (Psalmi 137:4–6.)

Psalmin teksti tavoittaa sellaista tunnelmaa, joka on osoituksena kuvitteellisen yhteisön suuresta voimasta. Baabeliin pakkosiirretyn kansan psalmistin retoriikka kertoo alueellisesta kiintymyksestä, sisältää tunnelatauksen vieraasta maasta ja kaipuusta omaan maahan. Kuvaus kuvitteellisista yhteisöistä kuvailee hyvin nationalismien luonnetta, mutta on perusteltua syventyä etsimään selityksiä nationalismiin liittyvälle kansanjoukkojen kiivaalle kansallismieliselle kannatukselle ja tutkijatkin yllättäneelle nationalismin historialliselle sitkeydelle. Siinä missä kuvitteellinen yhteisö esittelee nationalismin yhden puolen, niin nationalismin ymmärtämiseksi sitä voidaan verrata uskontoon.

3.4 Onko nationalismi uskonto?

Jos nationalismia tarkastellaan poliittisena ideologiana historiallisesta näkökulmasta, nationalismi on erittäin sekulaari ja ihmiskeskeinen oppi. Kuitenkin sen ajattelemisen uskontona voi avata tarkemmin nationalismin luonnetta. 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä ilmaantui nationalismeja, jotka ovat uskonnollisia sekä muodoltaan että sisällöltään ja antoivat katetta väitteelle, että nationalismi johtaa juurensa uskontoon. On viitteitä, että uskonnon suhde nationalismiin voi olla enemmän kuin tilanne, jossa toinen käyttää hyväkseen toista. Tässä valossa Lotta Svärdin tutkimisessa esimerkiksi uskonnollisia kultaisia sääntöjä ei pidä ohittaa vain uskonnollisena jäänteinä menneisyydestä, vaan sääntöjä voi olla mielekästä tarkkailla uskonnon jatkumisena modernissa ajassa, jossa nationalismi on hallitseva ”uskonto”. Vaikka nationalismit syntyessään syrjäyttivätkin vanhat, uskontoon perustuneet valtiot, ne säilyttivät ja vaalivat esimerkiksi pyhiä tekstejä, riittejä,

liturgioita, seremonioita, profeettoja ja pappeja. Vaikka näyttäisikin siltä, että nationalismi olisi syrjäyttämässä uskonnon, voi asia olla niin, ettei nationalismia olisi voinut kehittyä ilman uskontoa. Uskontoon kietoutuminen voi selittää sitä poikkeuksellisen vahvaa yhteisyyden tunnetta ja sitoutumista, jota nationalismi saa yhteiskunnissa aikaan. (Smith 2003, 14–16).

Etnosymbolistiksi itseään luonnehtivalle Anthony Smithille nationalismi on enemmän kuin vain poliittinen ideologia, sillä hänen mukaansa nationalismiin kuuluvat oleellisesti uskonnolliset ja kulttuuriset piirteet, jotka eivät ole välttämättömiä ideologialle. Nationalismi vaatii kansan kadotetun, muinaisessa historiassa olevan kulttuurin uudelleen löytämistä ja kytkeä nyky aikaan kansallisten instituutioiden, kuten koulutuslaitoksen, museoiden, seremonioiden sekä kansallisten tunnusten ja symbolien kautta. Nationalismi muistuttaa enemmän uskontoa kuin sekulaaria kulttuuria durkheimiläisen uskonnonmäärittelyn mukaan, johon Smith teoksessaan viittaa. Siinä uskonto on erilaisia myyttejä ja toimia yhdistävä yhtenäinen järjestelmä, johon liittyvät pyhänä pidetyt asiat. Pyhiin asioihin liittyy kieltoja ja ne on erotettu profaanista, arkisesta maailmasta. Nämä piirteet osoittavat nationalismiin poikkeavan muista merkittävistä poliittiseen valtavirtaan kuuluvista ideologioista. Smithin mukaan kansakunta on pyhänä pidetty, moraalinen yhteisö. Hänen mukaansa nationalismi on pikemminkin poliittinen uskonto kuin poliittinen ideologia. (Smith 2010, 36–38.)

3.5 Kuinka määritellä uskonto?

Uskonnon ja nationalismin välisten suhteiden tutkimista varten tulee määritellä, mitä uskonto on, että sen vertaaminen nationalismiin on mahdollista. Uskonnot on useita määritelmiä, joista esittelen tässä muutamia, joiden kautta uskontoa voi jäsenellä tutkielmassa.

Uskonnon tutkimuksessa erotellaan usein funktionaalinen ja substantiivinen näkökulma, joista edellisessä uskonto määritetään sen kautta, mitä se tekee. Esimerkki tästä voi olla, että uskonto vastaa ihmisen syviin eksistentiaaliin kysymyksiin. Substantiivinen näkökulma keskittyy siihen, mitä uskonto on. Esimerkiksi uskonnon määrittelemisen joukoksi uskomuksia ja tekoja, joihin liittyy oletus yliluonnollisen olennon, olentojen tai voimien vaikutuksesta ihmisten elämään. Funktionaalisen määritelmän ongelmana on, että ihmiset

esittävät aina syvällisiä olemassaoloon ja merkitykseen liittyviä kysymyksiä, joihin etsitään vastauksia myös maallisiksi määriteltävistä asioista kuten terapiakulttuurista tai ideologioista. Funktionaalinen näkemys ei tämän vuoksi mahdollista sekularisaatioteesin tutkimusta, vaan funktionaalisessa näkökulmassa on kysymys vain uskonnon muuttumisesta. Substantiivisen näkökulman vahvuus on siitä, että se on lähempänä tavallisten ihmisten näkemystä siitä, mitä uskonto on. Substantiivisen näkökulma kuitenkin rakentuu länsimaisen uskontokäsityksen ympärille, missä pystytään erottamaan maallinen ja uskonnollinen, toisin kuin monissa muissa kulttuureissa, joissa yliluonnollinen ja luonnollinen ovat sekoittuneet toisiinsa. (Wallis & Bruce 1992, 9–10.)

Muistelmien analysoinnissa yksi mielenkiinnon kohde on sekularisaatioteesi, joka on sosiologiassa pitkään ollut keskeinen väittelyn ja keskustelun kohde. Sekularisaatioteesin mukaan uskonnollisten uskomusten merkitys vähenee yhteiskunnassa modernisaation myötä. Teesin mukaan modernisaatioprosessi tuottaa maallistuneen valtion, joka tuottaa maallisia instituutioita, jotka eivät enää ole riippuvaisia kirkosta ja modernissa ajassa vahvistunut yhteiskuntaistuminen, sosiaalinen differentiaatio ja rationalisaatio ovat kaikki muutoksia, jotka häivyttävät uskonnon vaikutuksen. (Wallis & Bruce 1992, 8–27.)

3.6 Kansalaisuskonto

Kansalaisuskonnon käsite on peräisin jo vuodelta 1762 Jacques Rousseau'n teoksesta nimeltään *Yhteiskuntasopimuksesta*. Jo muutamaa vuotta aiemmin yksi Yhdysvaltojen perustajista, Benjamin Franklin oli puhunut amerikkalaisesta julkisesta uskonnollisuudesta. Rousseaulle kansalaisuskonto oli kansakunnan uskonto, ikään kuin yhteiskunnallinen työkalu, jonka tehtävänä oli edistää kansalaisten uskollisuutta valtiolle. Rousseau halusi uudistaa uskontoa sellaiseksi, että se sopii kaikille yhteiskunnan jäsenille: Yksinkertaistaa uskontoa selkeään ja yksinkertaiseen dogmiin, jotka sisältävät suvaitsevaisuutta, oikeudenmukaisuutta, moraalisuutta, hyvän jumalan ja tuonpuoleisen elämän. Kansalaisuskonnon käsitteen toi pinnalle Robert Bellah vuonna 1967 kuuluisassa artikkelissa *Civil Religion in America*. Sekä Bellahin että Durkheimin näkemysten mukaan kansalaisuskonto on spontaani sosiaalinen tuote, joka ilmaisee koko yhteisön arvoja ja uskomuksia. (Meriläinen 2011, 353. Kyyrö 2018, 65.)

Kansalaisuskonnon käsite sopii hyvin kansalaisuuden ja uskonnon tutkimiseen, sillä se voi tuoda esiin, miten kristillinen perinne ja nationalismi sekoittuvat toisiinsa. Esimerkiksi Benjamin Franklinin ymmärrys siitä, että oli olemassa amerikkalaista uskonnollisuutta, viittaa ilmiöön, jossa uskonnollisuus kytkeytyy nationalistiseen ajatukseen. Kansalaisuskonnon käsitteen avulla voi olla mahdollista tutkia myös kansalaisuskonnon ja nationalismin eroavaisuuksia kansalaisuskontoon liittyvän tieteellisen debatin kautta.

Jotkut kansalaisuskontodebaattiin liittyneet tutkijat pitävät nationalismia yhtenä kansalaisuskonnon muotona. Jere Kyyrö havainnollistaa erilaisia näkemyksiä kansalaisuskonnosta kolmena kategoriana, joiden kautta John A. Coleman havainnollisti kansalaisuskonnon ulottuvuuksia nelikentän avulla sen mukaan, onko kansalaisuskonto kirkollista vai valtiollista ja onko se sekulaaria vai uskonnollista. Nämä kolme kansalaisuskonnoksi luokiteltavaa kategoriala ovat sekulaari nationalismi, jossa kansalaisuskonto ei ole kirkollista, Rousseaulainen, ei-kirkollinen mutta uskonnollinen sekä kirkollinen kansalaisuskonto, joka ei ole riippuvainen valtiosta, mutta se legitimoii valtion kirkollisesti. (Kyyrö 2018, 67.)

	valtiollinen	kirkollinen
uskonnollinen	rousseaulainen kansalaisuskonto	ei riippuvainen valtiosta, legitimoii valtiota
sekulaari	nationalismi	

Kuva 1. Kansalaisuskonnon nelikenttä.

3.7 Durkheimin Pyhän käsite

Èmile Durkheimin mukaan yhteiskunnan pyhänä pitämiin asioihin liittyy kieltoja ja rajoituksia (Durkheim 1980, 64). Ne on erotettu profaanista, joka on pyhän vastakohta. Oletan että nämä pyhänä pidetyt asiat ovat muuttaneet muotoaan vuosikymmenten kuluessa. Ennakkokäsitykseni on, että esimerkiksi Jumalaa tai isänmaata olisi Lotta Svärdin aikaisessa suomalaisessa yhteiskunnassa pidetty pyhinä arvoina, joiden arvostelu ei ollut sopivaa siinä määrin kuin arvoiltaan vapaammassa ja moninaisemmassa nykyajassa. Lotta Svärdin jäsenten muisteluissa voi havaittavissa merkkejä siitä, kuinka kollektiivinen asioiden pyhänä pitäminen vaikuttaa yksilön, yhteisön ja kokonaisen kansakunnan toimintaan ja järjestäytymiseen poliittisen epävarmuuden ja sodan haasteiden edessä.

Durkheim etsii klassikkoteoksessaan Uskontoelämän alkeismuodot alkuperäistä, aitoa uskontoa selvittääkseen mistä uskonnot ovat saaneet alkunsa. Hän havaitsi, että kaikkia uskontoja yhdistää kahtiajako pyhiin ja profaaneihin asioihin. (Durkheim 1980, 55–56.) Pyhyys on Durkheimin mukaan kollektiivinen ilmiö, joka liittyy kaikkiin uskontoihin. Uskonnoissa pyhät asiat ovat erityisiä ja niihin liittyy kieltoja. Ne ovat kollektiivisesti jaettuja, joten pyhistä asioista syntyy uskonnon jäsenten välinen solidaarinen järjestelmä. Uskonto on siis voimakkaasti ihmisiä yhdistävä ilmiö eikä sitä pidä sekoittaa magiaan, johon liittyy pyhien asioiden profanoiminen. (Aro 2010, 182–183.) Tämä on huomionarvoista, kun pyhän käsitettä heijastetaan nyky-yhteiskuntaan, jossa yksilöllisyyden lisääntyessä käsitykset pyhistä asioista voivat eri ihmisillä poiketa huomattavasti (Aro 2010, 199). Uskonnoissa on kysymys siitä, että pyhän ja profaanin luokat ovat yhteiset. Jumala on Durkheimin mukaan *sosiaalisen tajunnan kollektiivinen representaatio* ja hänen keskeinen teesinsä uskontoelämän alkeismuodoissa on, että palvoessaan jumalia yhteisö palvoo todellisuudessa itseään (Aro 2010, 182).

Pyhää ja profaania ei pidä sekoittaa myöskään hyvään tai huonoon moraaliin. Durkheim kirjoitti, että hyvä ja huono moraali ovat jonkun asian kaksi eri puolta, mutta pyhän ja profaanin vastakkainasettelu on täydellisempi. Niillä ei mitään tekemistä toistensa kanssa vaan niiden käsitetään olevan kahdesta kokonaan eri maailmasta. Suurempaa eroa ei löydy Durkheimin mukaan mistään muusta käsiteparista. (Durkheim 1980, 57.) Uskova ihminen tuntee pelkoa ja majesteettillisuuden tunnetta ajatellessaan pyhänä pitämiään asioita (Aro 2010, 185).

Gordon Lynch pyrkii nykyaikaistamaan Durkheimilaista pyhän käsitettä teoksessaan *The Sacred in the Modern World – A Cultural Sociological Approach* (2012). Lynchin mukaan pyhän tutkimuksen tuomisessa nykyaikaan on otettava huomioon, että pyhän sosiologia ja uskonnon sosiologia tulee tutkimuksessa erottaa toisistaan. Uskonnon sosiologiassa tutkimuksessa merkittävä muutos on ollut uskonnon kategorian entistä refleksiivisempi tulkinta. Pyhyiden muotoja esiintyy kaikissa yhteiskunnissa, mutta uskontoa voi pitää länsimaisena kategoriana, jolla on ollut merkittävä paikkansa historiassa. (emt. 4–5.)

Durkheimin mukaan uskonto ja pyhän kokemusten juuri on siinä, kun yhteisön jäsenet kokoontuvat yhteen erillään olon jälkeen. Keskinäisessä kokoontumisessa yhteisö kokee sen yksilöä suuremman positiivisen voiman, mikä Durkheimin mukaan mielletään jumalaksi. Tästä esimerkkinä voisi olla karismaattisen saarnaajan kokemus siitä, että voimalla puhuessaan väkijoukolle kokouksessa. Kieltäytymyksen avulla ja askeesiin sitoutumalla uskonnon seuraaja pyhittää itsensä niin, että hän on kelpaavampi jumalan silmissä, eli lähempänä pyhän vaatimuksia. Durkheimin sanoin tällaisella negatiivisella riitillä on yhteisöllisesti positiivinen vaikutus, koska kärsiminen esimerkiksi askeettisten vaatimuksen vuoksi on osoitus yksilön vapautumisesta, nousemisestaan luonnon yläpuolelle. Kaikki yhteiskunnat vaativat jäseniltään kärsimystä ja viettien hallitsemista, mikä vahvistaa yhteiskuntaa. Durkheimin mukaan tällaisilla negatiivisilla riiteillä on siis yhteiskunnallinen merkitys, joka on enemmän kuin uskonnollinen muoto. (Durkheim 1980, 195–196, 282–283.)

Durkheimin havainnot pyhästä ja profaanista osoittavat, että uskonnon harjoittamisessa on kyse yhteiskunnallisesti syvemmistä asioista kuin pelkästään joukosta tapoja, joita voimme nimittää uskonnoksi tai uskonnollisuudeksi. Myös nationalismiin kuuluvat joukkotapahtumat ja karismaattiset puheet (Smeds 1989, 91–107).

4. Tutkimuskysymykset ja tutkimusongelma

Tämän tutkielman pyrkimyksenä on tuottaa tarkempaa erittelyä siitä, miten Lotta Svärd hyödynsi toiminnassaan aikansa nationalistista ja uskonnollista ilmapiiriä. Hypoteesini on, että Lotta Svärd hyödyntää nationalistista ajattelua ja uskonnollista ilmapiiriä toimintansa legitimoimiseksi. Lotta Svärd on osa oman aikansa historiallisia tapahtumia ja yhteiskunnallisia arvoja. Toinen hypoteesi on, että Lotta Svärdillä on pyhät arvot, joita se

uskonnon ja nationalismin avulla aktiivisesti edistää, suojelee ja pyrkii säilyttämään. Kiinnostavia ovat myös, miten nämä arvot voivat tulla esiin sen kautta, mitä järjestön arvot vastustavat. Kolmas hypoteesi on, että nämä arvot ovat rakentuneena ja havainnoitavissa järjestön jäsenten muisteluissa.

Koska aineisto on kerätty Suomessa ja keskittyy 1900-luvun alkupuolen tapahtumiin, tutkimuksen päähavaintokenttä on suomalaisessa nationalismissa ja siihen kytkeytyneessä luterilaisessa kristinuskossa, jotka saattavat sisältää historiallisia erityispiirteitä. Käytän nationalismin havainnoimiseen tunnettujen nationalismintutkijoiden teoreettisia lähtökohtia ja tarkastelen, miltä lottien nationalistisuus ja uskonnollisuus näyttäytyy niiden kautta. Eri teoriasuuntaukset edustavat erilaisia näkökulmia uskontoihin ja nationalismiin. Etnosymbolismi painottaa uskontoon liittyvien myyttien merkitystä, modernismi keskittyy painottamaan modernin ajan yhteiskunnallisia rakenteita ja Durkheimin pyhän käsitteen kautta uskontoa ja nationalismia voidaan tutkia niihin liittyvien pyhän ja profaanin luokitteluiden kautta. Myös kansalaisuskonnon käsite tuo yhden näkökulman uskonnon rooliin yhteiskunnassa. Tutkimuskysymys on: ”Minkälaista uskontoa ja nationalismia lottien muistot rakentavat ja ilmentävät?”.

On huomattavaa myös, että uskonnon tai isänmaallisuuden osuuden järjestön toiminnassa voi tutkimuksessa minimoida tai maksimoida sen mukaan, keitä järjestössä merkittävissä tehtävissä toimineita tutkimuksessa tarkastellaan (Sulamaa 2009, 12-13). Siksi näiden ilmiöiden tutkimuksessa tulisi ottaa huomioon tavallisten rivijäsenten näkökulma ja kokemusmaailma eikä pitäisi henkilöidä uskontoa ja nationalismia tunnettuihin keskeisiin henkilöihin. Esimerkiksi maan sotaponnisteluiden onnistumisen kannalta on merkittävää, millä tavalla yhteiskunnan tavalliset jäsenet ottavat johtajien antaman uskonnollisen ja isänmaallisen sanoman vastaan ja kuinka he soveltavat sitä käytäntöön. Tämän vuoksi tutkielmassa pyritään paikantamaan minkälainen Lotta Svärdin isänmaallinen ja uskonnollinen perusta on sen tavallisten jäsenten kokemusmaailmassa.

5. Aineistot ja menetelmä

Tutkielman aineistona on kaksi erilaista entisten Lotta Svärdin jäsenten muistelmia sisältävää tekstikokoelmaa. *Etelä-Pohjanmaan lottien neljännesvuosisata* -teos sisältää muistelmia koko lottajärjestön olemassaolon ajalta. Aineisto sisältää litteroituja, 70-luvulla nauhoitettuja haastatteluita. Tämän aineiston näkökulmat sisältävät enemmän Lotta Svärdin perintöön positiivisesti suhtautuvien entisten jäsenten muistelmia, sillä sen on julkaissut Etelä-Pohjanmaan rintamanaiset ry. Järjestö ilmaisee tehtäväkseen vaalia lottaperinnettä ja palauttaa lottien kunnia (Pirilä 1991, 4–5).

Toinen aineisto on yhteiskuntatieteellisen tietoarkiston tekstilomakekokoelma *Naiset ja sota 1987–1988*, joka koostuu 949 sodan kokeneen naisen muistelmista, jotka on kerätty postitettulla avoimella kyselytutkimuksella 1980-luvun lopussa. Vastaajista merkittävä osa kuului Lotta Svärdiin ja jäsenyydestä kysyttiin aineistossa erikseen.

Naiset ja sota 1987–1988 -aineisto on koottu ja tuotettu Helsingin sosiologian laitoksen, Museoviraston ja Marttaliiton yhteistyöllä. Naiset ja sota -aineistossa kriteeri valikoitua vastaajaksi oli Suomen sotavuosien kokeminen. Aineiston vastaajat eivät valikoituneet mihinkään järjestöön kuulumisen tai verkostoitumisen perusteella, joten sen muistelijoiden näkemykset ovat mahdollisesti suhtautumiseltaan Lotta Svärdiin neutraalimpia kuin Etelä-Pohjanmaan rintamanaisten julkaisemissa haastatteluissa, jotka kerättiin eteläpohjalaisten lottien kokoontuessa yhteisille virkistyspäiville 1970-luvun loppupuolella (Pirilä 1991, 3). On tutkimusetiikan kannalta vastuullista huomioda, että vastaajien entinen ja nykyinen kuuluminen erilaisiin verkostoihin ja järjestöihin vaikuttaa vastaajien mielipiteisiin ja siihen, kuinka he saattavat reagoida erilaisiin aiheisiin. Esimerkiksi Lotta-Svärd perinnejärjestössä suhtaudutaan todennäköisesti keskivertoa myöteämielisemmin Suomen sotaponnisteluihin ja nationalismiin, sillä LottaperinNELIITTOON kuulutaan usein motiivista vaalia Lottaperinnettä, jolla on liikkeenä isänmaallisuutta kunnioittava vire.

Naiset ja sota -aineisto on LottaperinNELIITON aineistoon verrattuna otannaltaan huomattavasti monipuolisempi, sillä siinä on haastateltu naisia kaikista osista Suomea eikä pelkästään Etelä-Pohjanmaalaisia. Käsitellessä LottaperinNELIITON materiaalia kannattaa pitää mielessä, että vastaukset rajoittuvat Etelä-Pohjanmaalaisiin ja voidaan olettaa, että suhtautuminen isänmaallisuuteen ja uskonnollisuuteen voi vaihdella eri osissa Suomea.

5.1 Etelä-Pohjanmaan lottien neljännesvuosisata

Muistelmateoksessa *Etelä-Pohjanmaan lottien neljännesvuosisata: Historiaa – muisteluja* on kerättyä 70-luvun loppupuolella nauhoitettuja haastatteluja, joissa Lotta Svärdiin kuuluneet muistelevat kokemuksiaan järjestön palveluksessa. Teoksen muistelmaosuus sisältää 36 haastattelua, joissa haastateltavia on vaihteleva määrä. Muistelmat koskevat koko järjestön elinkaarta ja ne sisältävät muisteluja sekä rauhan että sotien ajalta, rintaman välittömästä läheisyydestä ja kotirintamalta. Lotat toimivat järjestön palveluksessa muun muassa kanttiineissa, lääkintälottina sairaaloissa, urheilukilpailuissa, järjestämässä sankarihautajaisia ja he muistelevat myös millaista lottana toimiminen oli kotioloissa erilaisten historiallisten tapahtumien aikana. Etelä-Pohjanmaan rintamanaiset ry. -järjestö katsoo tehtäväkseen lottatradition vaalimisen. (Pirilä 1991.)

Teoksen on toimittanut opetusneuvos Veikko Pirilä, joka teki pitkän uran toimittajana. *Etelä-Pohjanmaan lottien neljännesvuosisata: Historiaa – muisteluja* -teoksen julkaisi Etelä-Pohjanmaan rintamanaiset ry. Kauhavalla vuonna 1991. Se perustuu puoleensataan tuntiin 1970-luvun loppupuolella nauhoitettuja Lotta Svärdissä toimineiden naisten haastatteluja. Aineisto ei mahtunut kokonaisuudessaan 1980-luvulla ilmestyneeseen *Etelä-pohjalaisia taisteluissa* -teokseen, minkä takia Etelä-Pohjanmaan rintamanaiset ry. halusi julkaista siitä oman teoksen. Haastattelusarjaa pyrittiin täydentämään niin, että se kattaisi koko Lotta Svärd -järjestön olemassaolon ajan. Toimittaja kertoo, että motivaatio teoksen kokoamisen ja painamisen takana oli historian muistiinkirjoittaminen, suppean kokonaiskuvan antaminen Lotta Svärd -järjestön toiminnasta ja myös nuorempien ikäluokkien historiantietämyksen kasvattaminen. (Pirilä 1991.)

5.2 Naiset ja sota -aineisto

Elina Haavio-Mannila Helsingin yliopiston sosiologian laitokselta toteutti vuosina 1987-1988 yhteistyössä Museoviraston ja Marttaliiton kanssa *Naiset ja sota 1987-1988* -aineiston, joka sisältää kirjoitettua muistelutietoa sotien ajalta. Vastaajiksi pyrittiin löytämään ennen vuotta 1924 syntyneitä naisia, jotka olivat kokeneet sodan. Aineisto sisältää monia kysymyksiä joihin naiset saivat vapaalla selostuksella vastata. Vastaajia lähestyttiin tutkimushankkeen esittelyn, ryhmiteltyjen kysymysten ja kirjoitusohjeiden kanssa. Aineisto

sisältää yhteensä 949 naisen vastaukset, joista 36% vastasi toimineensa lottana kotirintamalla ja 15% olleensa sotatoimialueella. (Haavio-Mannila, 2011.) Rajasin aineistoksi vain ne naiset, jotka ilmoittivat kuuluneensa Lotta Svärdiin.

Aineisto sisältää kysymyksiä monilta elämän osa-alueilta liittyen elinkeinoihin, koulutukseen, sotaan liittyvään suruun ja menetykseen, perhe- ja rakkaussuhteisiin, sodan aikaiseen järjestötoimintaan, sotien eri vaiheisiin, evakkouteen, suhtautumiseen ulkopoliittikkaan ja johtajiin, sekä yhteiskunnan henkiseen ilmapiiriin. (Haavio-Mannila, 2011.)

Lotta Svärdiin kuuluneiden vastaajien kaikki vastaukset kaikkiin kysymyksiin käytiin läpi. Jotkut kysymyksistä olivat tämän tutkielman kannalta keskeisempiä kuin toiset. Aineiston H-osio osoittautui merkittävimmäksi tutkielman kannalta. Sen kysymykset liittyivät yhteiskunnan henkiseen ilmapiiriin ja kysymyksissä viitattiin suoraan esimerkiksi iskulauseeseen ”kotirintama kestää”, tiedusteltiin talvisodan hengen kokemisesta ja siitä, minkälainen vaikutus uskonnolla koettiin olevan henkiseen ilmapiiriin.

Naiset ja sota 1987–1988 -aineiston tapauksessa on huomattava, että aineistoa kerätessä ei ollut kysymys erityisesti Lotta Svärdirin tutkimisesta. Aineistossa kysytään järjestötoiminnasta, missä vastaajat saattoivat kommentoida Lotta Svärdiin kuulumista, mutta tutkimuksen aiheeseen liittyvät vastaukset tulivat kysymyksistä, jotka nostivat nationalismiin ja uskontoon liittyviä asioita esille.

5.3 Muistitiedon rooli tutkimuksessa

Etelä-Pohjanmaan lottien neljännesvuosisata sisältää kirjoitettuun muotoon käännettyä nauhoitettua puhetta ja *Naiset ja sota 1987–1988* -aineistossa vastaajat ovat kirjoittaneet vapaamuotoisia vastauksia kysymyksiin. Molemmissa vastaukset perustuvat siihen, mitä naiset muistavat tapahtumista. Muisteleminen on aiemmin tapahtuneen uudelleen prosessoimista, jossa alkuperäinen muisto ottaa sen muodon, miten se jälkeenpäin kerrotaan tutkijalle. Muistelemisen ymmärtäminen on tämän takia tärkeää tutkielman kannalta.

Muistitiedontutkimuksessa tapahtui 1980-luvulla läpimurto, jossa historian tutkimuksessa vastaajan ja tutkijan välinen suhde alkoi saamaan entistä enemmän painoarvoa. Sen sijaan että tutkija toimisi ylhäältä alaspäin sanellen etukäteen vastaajan paikan, hänen vastuul-

laan on entistä enemmän pyrkiä ymmärtämään vastaajan näkökulmaa ja maailmankatso-
musta. Tutkijalta edellytetään entistä enemmän kunnioitusta historian subjekteja kohtaan.
Tutkimus ei ole tutkijan monologi vaan hänen asemansa on käydä vuoropuhelua tutkitta-
van kanssa. Tutkijan tehtävänä on tuottaa rekonstruktio tutkimuskohteen itseymmärryk-
sestä, joka kytkeytyy tutkimuskohteen yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin olosuhteisiin.
Historian ymmärtämistä palvelee sekä tieto siitä, miten asiat olivat, että ymmärrys siitä,
miksi joku toimija teki asiat tietyllä tavalla. (Kalela 2006, 838–5.)

Muistitiedon vahvuutena on, että sen avulla voidaan erityisellä tavalla päästä käsiksi sii-
hen, millä tavalla tapahtumat on koettu ja millainen merkitys niillä on ollut muistelijalle.
Jos otanta on riittävän suuri, voidaan useista muisteluista löytää tietoa siitä, miten koko-
nainen kansanosa jakaa subjektiivisen kokemuksen jostakin asiasta. Vaikka kokonainen
kansanosa käsittäisi meidän näkökulmastamme fiktiivisesti jonkun tapahtuman kulun,
niin tämän tiedostaminen on yhtä lailla historiallista tietoa kuin kovat tiedetyt faktatkin.
(Portelli 2006, 55–59.)

Muistelmätiedon luonteeseen kuuluu, että se muuttuu ajassa ja suhtautuminen sodanai-
kaiseihin tapahtumiin värittyy myös sodanjälkeisten historian vaiheiden kautta. Koska
Suomi hävisi jatkosodan ja lottia alettiin vainoamaan sodan jälkeen, minkä jälkeen elettiin
suomettumisen aikaa Neuvostoliiton painostuksen alla, muistelmät ovat voineet rajoittua
sen mukaan, minkä sanominen koetaan tässä ajassa sopivaksi. Keskustelu historiallisista
seikoista on vapautunut Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen, mutta noista tapahtumista
on kulunut jo paljon aikaa.

5.4 Analyysimenetelmä

Teoriaohjaava sisällönanalyysi on sisällönanalyysin muoto, jossa aineistosta muodostet-
tavat alaluokat määrittävät tutkimuksen teoriapohjan mukaan. Teoriaohjaava sisällönanalyysi
eroaa aineistolähtöisestä sisällönanalyysistä siten, että tutkimuksen teoria muodos-
taa pohjan, jonka perusteella aineistot teemoitellaan ja luokitellaan. (Tuomi & Sarajärvi
2009, 99, 117.) Valitsin tutkielman analyysimenetelmäksi teoriaohjaavan sisällönanalyy-
sin, koska tutkimuksen aiheena ovat sellaiset asiat, joihin ei aineistossa suoraan voida
viitata. Kansan käyttämään kieleen kuuluu vain harvoin suora puhe liittyen nationalismiin
tai uskontoon, vaan nationalismi ja uskonto löytyvät pikemminkin analysoimalla sitä,

mistä kansan puhetapa nousee. Tämän hahmottamiseen ja ymmärtämisen työkaluna on tutkimuksen teoreettinen viitekehys.

Arvioimalla tutkimusaineistoja eri nationalisminteorioiden pohjalta saadaan tuloksia, joiden avulla voidaan erilaiset teoriaperinteet laittaa keskustelemaan keskenään ja syntyy kuva, minkälaisia asioita niiden kautta tulee esille.

Teorialähtöisyys auttaa paikantamaan aineistosta nationalismin ja uskonnon, sillä ne ovat monitulkintaisia ja monimutkaisilla tavoilla kulttuuriin liittyviä ilmiöitä, joiden paikantaminen ja johdonmukainen käsittely teorioiden kautta on hyödyllistä tutkimuksen selkeyttämiseksi. Ensin määritelty teoreettinen pohja ja näkökulma, jonka valossa aineistoa lähdetään analysoimaan selkeyttää tutkimusasetelmaa, jossa käsitellään monimutkaisia ja laajoja sosiaalisia ilmiöitä, joihin tiedeyhteisölläkään ei ole merkittävää konsensusta. Tämänlaiseen analyysiin kuuluu myös sen avaamisen, millä perusteilla jokin tietty teoreettinen näkökulma on valittu, mitä näkökulmia on mahdollisesti tämän valinnan kautta jäänyt pois ja myös sen reflektointi, millainen vaikutus teoreettisella pohjalla saattoi olla tutkimuksessa tehtyihin johtopäätöksiin.

Uskonto ja nationalismi abstrakteina käsitteinä eivät ole selkeästi paikannettavissa kielessä ilman teoreettista taustaa ja määrittelyä, koska esimerkiksi nationalismista ei varsinaisesti puhuta suoraan arkikielessä. Sen sijaan arkikielessä puhutaan esimerkiksi Suomen kansasta tai talvisodan hengestä, jotka voidaan vain käsitteenmäärittelyn kautta liittää nationalismiin. Tämän vuoksi teoriaohjaavaa analyysimenetelmää tarvitaan sen selvittämiseen, minkälaista muistelman takana piilevä nationalismi on.

5.5 Analyysiprosessi

Tutkimusprosessi alkoi teoriapohjan rakentamisella, johon otin erilaisia uskontoon ja nationalismiin liittyviä tieteellisiä näkökulmia, joiden yhdisteleminen analyysissä ei ollut ongelmattonta, sillä eri tutkijoiden näkökulmat aiheeseen poikkeavat usein hyvin merkittävästi toisistaan. Tämä oli haastavaa myös uskonnon ja nationalismin monimuotoisuuden vuoksi. Uskontoa ja nationalismia voidaan lähestyä monesta erilaisesta näkökulmasta. Pyrin toisaalta löytämään teoriapohjan, joka muodostaisi johdonmukaisen mutta laajan näkökulman aineiston analysoimiseen.

Analyysiprosessi eteni siten, että teoriapohjaa silmällä pitäen etsin aineistosta erilaisia teemoja, joiden kautta pyrin tuomaan esiin esimerkkejä erilaisista nationalisminteorian

eri koulukuntien ajattelutavoista. Aineistot kuitenkin yllättivät siten, että osaa ensiksi valitsemastani teoriapohjasta oli merkittävästi vaikeampi soveltaa aineistoon ja siksi osalla teoriasta ei ole yhtä keskeistä roolia tutkimustuloksissa.

Prosessoin aineistoa käymällä *Etelä-Pohjanmaan lottien neljännesvuosisata* -teoksen läpi sivu sivulta ja merkitsin ylös kohdat, joissa esiintyi nationalismiin tai uskonnollisuuteen liittyvää kielenkäyttöä tai tapahtumia, joihin palasin sivumerkintöjen kautta tarpeen mukaan uudestaan. *Naiset ja sota 1987–1988* -aineisto on sähköinen aineisto, jota kävin läpi silmäilemällä lomake kerrallaan kopioiden erilliseen tekstitiedostoon vastaukset, joissa esiintyi tutkielman kannalta kiinnostavaa muistelua. Tällaista tekstiä löytyi satoja sivuja. Merkitsin myös ylös kyseisen lainaukseen lomakkeen tunnistenumeron, joka on merkitty tässä tutkielmassa sulkuihin heti aineistolainauksen jälkeen. *Etelä-Pohjanmaan lottien neljännesvuosisata* -aineistosta otetut lainaukset voi erottaa *Naiset ja sota 1987–1988* -aineiston lainauksista siten, että niiden perään on tässä tutkielmassa merkitty sulkuihin sivunumero, jolta aineistolainaus teoksesta löytyy muodossa esimerkiksi (s. 123).

Käsitellessäni aineistoja kohta kohdalta nimesin erilaisia teemoja, joiden havaitsin toistuvan aineistoissa ja jotka liittyivät nationalismiin, uskontoon tai kumpaankin. *Etelä-Pohjanmaan lottien neljännesvuosisata* -aineistosta merkitsin muistiin sivunumerot ja *Naiset ja sota 1987–1988* -aineistossa kopioin lainauksen tekstitiedostoon ja yhdistin kohtaan hakusanan, minkä avulla pystyin palaamaan aineiston kohtaan tiedostonkäsittelyn hakutoiminnon avulla. Etsin myös hakutoiminnon avulla hakusanojen kautta aineistokohtia, jotka liittyivät samoihin teemoihin ja siten vertailin eri kohtia keskenään paikannettuani yhteisiä teemoja eri osista aineistoa. Tutkimuksessa olevat aineistolainaukset ovat valittuja esimerkkejä, jotka mielestäni toivat hyvin esille muistelmista löytyvää nationalismia ja uskonnollisuutta. Tutkielmaan valitut aineistolainaukset siis edustavat koko aineistosta löytyviä laadullisia elementtejä.

6. Uskonto ja isänmaa lottien muistitiedossa

Lotta Svärd -muisteluissa nationalismin ja uskonnon kokemista koskien vastaajat voisi jakaa karkeasti kolmeen ryhmään sen mukaan, käsittelevätkö heidän vastauksensa näitä ilmiöitä. Ensimmäisessä ryhmässä ovat vastaajat, joiden vastaukset eivät ole luonteeltaan lainkaan nationalistia tai uskonnollisia. He eivät syystä tai toisesta kokeneet vastatessaan tarpeelliseksi selittää kokemuksiaan näiden aiheiden kautta. Tällaisissa vastauksissa usein

vastattiin lyhyesti vain materiaalisiin kysymyksiin sota-ajan oloista. Niissä uskontoon liittyvät kysymykset yleensä jätettiin vastaamatta ja loput vastaukset keskittyvät tiukasti omaan kokemuspiiriin, läheisiin ja omistuksiin kommentoimatta suurempaa kuvaa kansan yhteisestä taistelusta.

Toiseen ryhmään kuuluvat vastaajat, joiden kirjoituksesta näkyy suhde isänmaahan ja niissä nationalistinen maailmankuva tulee esille. Aineistossa oli tähän ryhmään kuuluvia vastauksia runsaasti. Tässä ryhmässä oli yleistä kiinnostus myös maailmanpoliittisia asioita kohtaan. Media ja puheet sodan kulusta kiinnostivat, koska näiden tapahtumakulujen merkitys omalle tulevaisuudelle tiedettiin. Mediat olivat isänmaallishenkisiä ja niissä Suomen kansa kävi oikeutettua selviytymistaistelua ylivoimaista vihollista vastaan. Nationalistinen maailmankatsomus oli itsestäänselvä asia.

Kolmas ryhmä olivat ne vastaukset, joissa nationalistisen tietoisuuden lisäksi kerrottiin uskonnollisista asioista ja niissä saatettiin myös viitata, että kansalla tai vastaajalla on suhde Jumalaan. Tämän ilmenemismuotoina olivat muistelmat kaikkivaltiaan varjeluksesta ja rukoushetkistä, jotka olivat joko kollektiivisia rukoushetkiä kodeissa tai kirkossa isänmaan turvaamiseksi tai henkilökohtaisia rukoushetkiä, joissa pyydettiin varjelusta ja turvaa omaan jaksamiseen tai rauhaa vaarallisen tilanteen keskellä. Muistelmia, joissa puhuttiin Jumalasta ilman nationalisia viittauksia, ei ollut aineistoissa montaa. Tämä johtui siitä, että nationalismi ilmeni muisteluissa selkeänä kulttuurisena kehikkona, jonka sisälle tapahtumat muistelmissa sijoittuivat. Poikkeuksena olivat välittömät vaarantilanteet, joissa yleensä rintamalla taistelutilanteessa vastaaja rukoili Jumalaa apuun välittömän vaaran uhatessa. Tällaisessa tilanteessa oli kysymys Jumalan henkilökohtaisesta kohtaamisesta. Oli myös viitteitä turvaamisesta Jumalaan arjen yksinäisyyden ja raadollisuuden keskellä. Jumalan läsnäolon kokemisen muoto oli useimmiten kokemus rauhasta ja turvallisuudesta.

Kaikki ryhmät kokivat saman myrskyisän historian vaiheen ja kuulumisen samaan järjestykseen, jossa oli yhteinen moraalikoodi ja arvomaailma. On monia mahdollisia syitä sille, miksi jotkut jäsenet kokivat tarvetta avata nationalistista ja uskonnollista arvomaailmaa enemmän kuin toiset. Voisi ajatella, että järjestö arvomaailmansa puolesta pystyi puhuttelemaan sekä uskonnollisia että nationalistisia jäseniä heidän painotuksensa mukaan. Esimerkiksi samassa uskonnollisessa tilaisuudessa yhden ihmisen huomio saattoi kiinnittyä ristiin ja Jeesukseen ja jonkun toisen Suomen lippuun ja sotilasunivormuihin. Vaikka

henkilökohtaiset mieltymykset vaihtelevat niin kokonaisuudessa kaikki palvelevat loppujen lopuksi samaa päämäärää eli sotaponnistelujen edistämistä.

6.1 Pyhä yhteisön moraalikäsitteissä

Yhteisöjen, niin kuin lottajärjestön ja suojeluskunnan kokoontumista jäsenet ovat kasvaneet yhteisön velvoittavaan moraliin. Aineiston puitteissa useat lotat tekivät selkeän eron "armeijalottien" ja lottajärjestössä jo ennen sotaa kasvaneiden lottien välillä. Tämä eron teko perustui siihen, että lottajärjestössä pidempään olleilla jäsenillä koettiin olevan velvoitus korkeampaan seksuaalisuuteen ja päihteidenkäyttöön liittyvään moraliin. Lottakuri oli vieraampi niille, jotka eivät olleet kasvaneet järjestössä. Armeijalottien ja Lotta Svärdissä kasvaneiden lottien kahtiajako on kiinnostava niiden huomioiden valossa, joita Hobsbawn teki uskonnollisesta fundamentalistisuudesta. Lottien pyhät arvot edustavat uskonnollista viritystä ja pyhyttä, johon he ovat järjestössä kasvaneet. Sen sijaan "armeijalotat" ovat palveluksessa yksinkertaisesti sen vuoksi, että isänmaa kutsuu heitä autamaan taistelussa. Nationalismi, jolle tärkeintä yhdistää mahdollisimman suuria ihmis-massoja palvelemaan kansakuntaa, onkin tärkeämpää koota rationalistisesti suuri ihmisvoima pysäyttämään vihollinen välittämättä sellaisista moraalisisistä kysymyksistä, jotka olivat lottajärjestön pyhänä pidettyjen arvojen keskiössä. Lottien määrä kasvoi räjähdysmäisesti sotien aikana ja silloin järjestön palvelukseen tuli paljon lottia, jotka eivät olleet kasvatettuja järjestön pyhiin arvoihin samoin kuin vanhat jäsenet olivat.

Kyllä siellä joskus hauskaakin oli. Nuoria oltiin ja täytyyhän se rentoutuminen kuulua siihen. Mutta siinä oli rajansa! Kyllä mun se täytyy sanua, että kyllä sen rajoitusten lotan kans, tai elikkä sen "armeijan lotan" kans niin, kyllä lujalla olin. Niillä eio ollu sitä vastuuntuntoa, mihin lotat oli kasvatettu – moraalista vastuuntuntoa. Tottakai siellä nuoret ihmiset, niinku ainakin minä ainakin olen sanonut, että sehän on luonnollista, että siellä ihmiset seurusteli. Mutta meirät oli kasvatettu lottajärjestässä velvollisuudentuntoisiksi, meillä oli morali niin korkealla... ja etenkin suojeluskuntalaiset luottivat meihin ja ne pitivät meitä hyvin suuressa arvossa! (126)

Isänmaallisuudestaan leimallisella suojeluskuntajärjestössä oli paljon yhteistoimintaa lottien kanssa muun muassa sotaharjoitusten muodossa. Suojeluskunnan arvostivat lottajärjestöä ja sen jäseniä yhteisten isänmaallisten arvojen takia. Pyhä on jotakin sellaista, mitä

kiellot ja käskyt suojelevat. Sitoutumalla yhteisön asettamiin kieltoihin yhteisön jäsenestä tulee tasaveroisempi sen kanssa, mitä pidetään pyhänä. Durkheimin mukaan jäsenen sitoutuminen seksuaaliseen moraaliin lisää jäsenten uskonnollista viritystä, sillä karistamalla yltään kaiken profaanin ryhmän jäsen voi tasata välejään pyhänä pidetyn kanssa, eli pyhittäytyä. Yhteisesti jaettuna jäsenten kesken tiukan moraalin noudattaminen luo pohjaa yhteisön kokoontumisessa syntyvälle syvälle yhteisyyden kokemukselle. Näin kieltojen järjestelmään sitoutumisella voi olla positiivinen vaikutus yksilölle ja yhteisölle. (Durkheim 1980, 276–277.)

Niin, ja kyllä mää muistan, että kyllä määkin sain siellä joskus varpaillani olla, ko ne sai joskus sitä "henkoolia" – henkooliksi ne sitä viinaa sanoo. En mää sitä sano, jos ne ny joskus lomalta tuli ja olivat saaneet jonkun ryypyn. Kyllä mää niin annoon niiren olla. Ja ne oli fiksua ne meirän poijat. Ja aina ne käski, kun olivat saanu kotoa paketun, tylkaa ny, että keitetähän korkikesta! Mutta vasta yhreksän jälkeen meirän annettiin tulla, sen jälkeen kun kanttiini laitettiin kiinni. Joskus sitten ne soitti, että ei ny oikeen sovi tulla, heillä on vähän henkoolia, että he ny sen päinsä jua! (126)

Lotan muistelmissa päihtyneiden ihmisten läsnäolo aiheutti "varpaillaan olemisen", eli varuillaan olemisen ja turvattomuuden tunteen. Siitä huolimatta lotta koki saavansa osakseen arvollisen kohtelun, sillä hän sanoi poikien kohtelun olleen fiksua. Heidän korkea sitoutumisensa moraaliin ilmeni henkilökohtaisessa uhrauksessa isänmaan hyväksi heidän läsnäolostaan sotarintaman läheisyydessä palvelustyössä ja myös sitoutumisessa nuhteettomaan moraaliin, päihteettömyyteen ja seksuaaliseen pidättyväisyyteen (Hynninen 2017, 136). Heidän altistamisensa juopottelun aiheuttamalle arvaamattomalle käytökselle olisi ollut rikkomista pyhäksi pidettyä, kallisarvoisen uhrin antajaa vastaan. Pyhä päämäärä, eli isänmaan suojaaminen viholliselta, antoi myös kutsun seuraajille tilaisuuden pyhittäytymiseen. Osapuolten jaettu moraalinen ymmärrys auttoi ylläpitämään järjestystä. Moraalisen käytöksen ja rajojen kunnioittaminen maallisia huveja korkeammalle palveli keskinäistä luottamusta. Koska naisten ja miesten välillä on seksuaalista jännitteisyyttä ja myös esimerkiksi suhtautuminen viinaan saattoi olla erilainen sen ajan sukupuolirooleissa, niin lottien pitäminen erillään juopottelusta suojeli yhteisöä uhkaavalta moraaliselta kaaokselta.

No kyllä mä nyt katton... ja niin rikasta se aika on ollu. Ja monta kertaa mä olen ajatellut näitä mun jälkeen tulleita nuoria naisia, että kyllä ne ei tiedä mistään. Heillä ei ollu sitä vastuuta ja velvollisuutta, mutta heillä ei ollu myöskään sitä ilua minkä me koimma. Se oli niin ehyttä se lotta-aika. Aina tiesi mihin mennä ja se suojeluskunnan aika, eikä siinä mitään politikoitu. Se oli ittestään selvää ja se oli näin! Ikänä ei ennen ja jälkeen sen ei Suomen nuoriso saa sellasta kokea. Se on ollu sellasta! Kaikki tuli ylhäältä, kaikki se, niin hyvä kuin paha, kaikkia me tarvittiin. (126)

Järjestön palveluksessa opittu ja koettu yhdistetään velvollisuuden ja vastuuntunnon rik-
kauteen, iloon ja eheyteen. Eheys tuli muistelussa siitä, että aina oli tunne siitä, että tiesi
mihin pitää mennä ja mitä tehdä. Hän täsmentää, että kysymys ei ollut politikoisesta
vaan siitä että kaikki oli itsestään selvää. Muistelun mukaan pyhän kokemus välittyi koe-
tussa yhteisessä sitoutumisessa järjestykseen ja yhteistyöhön. Ihmisten välinen yhteen-
kuuluminen koettiin itseä ylempänä olevana voimavarastona, joka poisti epäilykset ja
tuotti varmuuden tunnetta omaan tekemiseen ja olemiseen yhteisön osana. Politikointi
kategorisoitui profaaniin, sillä politikointiin kuuluu oman edun tavoittelu ja läpinäkymä-
tön vehkeily. Koettiin pyhyiden standardien mukaiseksi puhtaudeksi antaa itsensä palve-
lemaan epäitsekäästi yhteistä päämäärää, joka tuotti vastaajan muistoissa myös ilon tun-
netta.

"Kaikki tuli ylhäältä, niin hyvä kuin paha, kaikkia me tarvittiin", kertoo että myös koh-
datut haasteet liitetään kiitollisuuden tunteeseen. Ylhäältä tuleminen kuulostaa uskonnol-
liselta ilmaisulta, sillä Jumalan valtakunnan mielletään olevan yläpuolella. Durkheimin
näkökulmassa pyhydestä jumala ja yhteisö ovat samaistettavissa, vaikka yhteisön jäse-
net eivät olisikaan tietoisia siitä. Nöyryys ylhäältä tulevaa kohtaan on pyhää palvelusta
yhteisölle. Viinan käyttö, sopimaton seurustelu ja politikointiin liittyvä ihmisten juonit-
telu ovat profaaneja asioita, kun taas velvollisuudentuntoinen pidäytyminen ja siitä seu-
raava yhteisöön kuulumisen tunne olivat ilmentymä pyhydestä.

Durkheimin pyhyiden käsitteen kautta on edellisten esimerkkien avulla mahdollista se-
littää nationalismia ja uskontoa merkityksellömmiksi, sillä pyhyiden kokemus näytti tule-
van yhteisön palvelemisesta, mikä ei muistelulta vaatinut isänmaallista tai uskonnollista
viritystä. Olivat etäisempiä asioita kuin edellä kuvatun kaltaiset pyhyiden kokemukset

yhteenkuulumisesta. Nämä esiintyivät aineistossa ongelmitta myös erillään muisteluista, joihin liittyi uskonnollista tai nationalistista retoriikkaa.

Itse sairaalatyössä minulle, nuorelle sairaanhoitajaoppilaalle, järkyttävin kokemus oli, kun sain ensimmäisen amputoidun jalan käteeni. Tohtori sahasi luun poikki – ja minulle jäi jalka käteen! Se oli niin painava, että minä en ole koskaan mitään niin painavaa elämässäni kantanut – nuoren miehen jalka!

Me olimme siinä työssämme kaikki sisaria ja veljiä. Olimme kaikki yhtä perhettä. Suurinta maailmassa on ystävyys ja rakkaus ja missään en ole sitä kokenut niin kuin molemmissa kenttäsairaaloissa, molemmissa sodissa! Työ oli yhteinen, vapaan isänmaan hyväksi, sen säilyttämisen puolesta. Osaammeko me nyt kertoa uudelle polvelle kaiken sen mitä on ja merkitsee vapaa isänmaa? (156)

Eräs sairaanhoitajaoppilas muistelee työtään kahdessa kenttäsairaalassa talvi- ja jatkosotien aikana. Hän muistaa sairaala-ajalta amputoidut raajat, veriset sotkut ja ilon työyhteisöstä. Yhteistyö sairaaloiden henkilökunnan kanssa herättää muistoja ystäväydestä ja hän luonnehtii sairaalan piirissä siihen aikaan toimineita ihmisiä sisarikseen ja veljikseen. Samassa muistelmakohdassa seuraavat vahvat yhteisölliset elementit, sillä työyhteisöä verrataan suureen perheeseen ja seuraavassa virkkeessä hän kertoo syyn yhteiselle työskentelylle, joka on yhteisen vapaan isänmaan turvaaminen. Muisteluaan kommentoiden haastateltava kysyy retorisesti, että osaammeko me välittää tuleville sukupolville sen mitä vapaa isänmaa merkitsee? Pyhää arvoa, vapaata isänmaata tulee suojella ja välittää seuraaville sukupolville. Pyhää Isänmaata suojellessaan sairaalan henkilökunta kesti kovan työn ja sen raakuuden ja muistoon liittyy perhesiteeseen verrattavaa yhteyden kokemista. Työyhteisön yhteinen pyhyiden luokittelu yhdisti työyhteisön.

Lottien muistelmien nationalistinen maailmankatsomus on itsestään selvä asia, joka oli osa 1900-luvun alun kulttuuria. Järjestön näkemyksistä poikkeavia näkökantoja muistelmassa ei tuoda esiin, eikä oteta huomioon, vaikka niitä todennäköisesti oli. Kollektiivinen järjestys pönkittää maailmankatsomusta ja yhteinen maailmankatsomus luo luottamusta ja ymmärrystä jäsenten välille. Jäsenillä on muistelmassa yhteiset kultaist säännöt, pyhät arvot, joiden mukaan jäseniä kiitetään tai osoitetaan paheksuntaa. Yhteiset moraaliset arvot vahvistavat omaa yhteisöä. Sen hyvä ja pyhä, joka oman yhteisön moraalisuudesta muistetaan, on osa yhteisön identiteettiä jonka kautta rakentuu luokitteluo toisiin, ulkopuolisiin.

6.2 Rukous

*Voi millaista petturuutta englantilaiset
nyt osoittavat Suomea kohtaan. V.1939 40 sodassa olivat he meidän puolellamme
ja vihasivat ryssää, mutta nyt britit olivat jo yhteistoiminnassa ryssän kanssa, kun
he pommittivat Liinahamarin satamaa Petsamossa. Ja nyt on Canterburyn arkki-
piispa Englannissa jo kaksi kertaa rukoillut menestystä Neuvostoliiton aseille.
Mutta ei taida Luojakaan ottaa huomioon sellaista rukousta, sillä he britit tietävät
itsekin ettei heidän asiansa ole oikea. ~ #836*

Rukous oli muisteluissa yleinen teema, joka oli selkeämmin uskontoon liittyvä asia. Muistelmissa rukouksella tarkoitettiin joko äänetöntä tai ääneen lausuttua avunhuutoa Jumalan puoleen. Muisteluissa rukousaiheet olivat yleisimmin avunpyyntöjä Suomen pelastamiseksi ylivoimaiselta viholliselta. Yleisiä muisteluita oli myös avunpyynnöistä, että Jumala antaisi helpotusta omaan tai läheisen henkilökohtaiseen hätään. Vastaaajat rukoilivat hädissään välittömän vaaran uhatessa sekä yleisesti Jumalan suojelusta itselle, perheelle ja isänmaalle. Rukoukset kuuluivat kirkollisiin tapahtumiin, joita johdettiin kirkossa, pappien järjestämissä kokouksissa, radion ääressä, mutta myös yksityiselämässä oma-aloitteisesti. Muisteluissa rukous oli koko Suomen kollektiivinen yhteinen hätähuuto. Muistelmissa esiintyivät täydet kirkot ja niiden harras tunnelma, kun pyydettiin yhdessä Jumalaa pelastamaan Suomi.

Olin jo Siiranmäessä saanut kammon suojaпотerosta. Ja niinpä Sydänmaan kylän alueellekin osuneen tykistökeskityksen ja sitä seuranneen maataistelukoneiden hyökkäyksen aikana jäin teltaan muiden syöksyessä poteroihin. Teltaan jäi myös jalkaansa vaikeasti haavoittunut puhelinmies, joka ei olisi mihinkään suojaan pääsytäkään omin voimin. Ajattelun, että yhtä hyvin se osuu poterossa kuin teltassakin. Kyllä minä teltassa kasvot maata vasten maatessani pelkäsin ja odotin joka hetki iskua selkään. Ja kyllä käteni olivat koko ajan tiukasti ristissä kaikkivaltiaalta Jumalalta suojelusta pyytäen ja silti pelkäsin, kuten olin Sinikka Vainiolle silloin Topkinnassa vakuuttanut, mutta jälleen oli varjelusta. (168)

Varjeluksen tunne oli yleisin muistelijoiden mainitsema rukousvastaus, joka antoi turvaa epävarmassa yhteiskunnallisessa tilanteessa. Varjeluksen kokeminen ja muistot hengissä

selviämisestä vaarallisesta tilanteesta kuin ihmeen kaupalla ovat todistuksia Jumalan antaman avun olemassaolosta. Lähes kaikkia muisteluita yhdistää ajatus, että Jumala on oikeamielistä sotaa käyvän Suomen kansan puolella ja epäoikeudenmukaista vihollista vastaan.

Rukouksen tarkoitus on olla yhteydessä Jumalaan. Hädän ja ahdistuksen uhatessa rukouk-
lija hiljentyy ja pyrkii olemaan suoraan yhteydessä Jumalaan pyytäen varjelusta vaaralta
tai helpotusta tukalan tilanteen aiheuttamaan ahdistukseen. Rukouksia löytyi aineistosta
kahdenlaisia: Edellä mainitun kaltaisia välittömiä rukouksia hätätilanteessa sekä viittauk-
sia kollektiiviseen rukoustyöhön, jossa pyydettiin varjelusta koko maan sotaponnisteluille
siinä missä omille rintamalla taisteleville läheisillekin.

*Oli se sellaista aikaa, ettei tiennyt muuta kuin rukoilla aamusta iltaan Suomen kan-
san puolesta. Kuuntelimme radiosta julistusta maaliskuun rauhasta. Vaikka ilo oli
suuri sodan päättymisestä, niin raskaat rauhanehdot varjostivat mieltä. (146)*

Rukousesimerkissä näkyy, millainen yhteys pyhällä isänmaalla ja pyhällä Jumalalla on
muisteluissa. Jumala on kuoleman ja ahdistuksen yläpuolella, mutta isänmaata uhkaavat
vaarat esimerkiksi siveettömyyden ja sodan muodossa. Isänmaan ja sen kansan muiste-
taan olleen sota-aikana korkeimman Jumalan suojeluksessa. Varjelus on muisteluista löy-
tyvissä uskoon liittyvissä viittauksissa hyvin yleinen käsite.

*Osastokierroksella toimin päällikkölääkärin kirjurina ja näin monen nuoren mie-
hen hätäisen ja sammuvan katseen. Kipuihinsa ja tuskiinsa heille annettiin heroiini-
a ja morfiinia. Mutta moni kuoleva pyysi myös esirukousta, kun he eivät itse enää
jaksaneet tai osanneet. Tartuin kuolevan käteen ja luin Herran siunauksen muun
ohella. Rukouksella oli rauhoittava vaikutus. Usein rukoushetken jälkeen kuoleva
lähetti kauttani terveisiä äidilleen tai läheisilleen, jos hengissä kotirintamalle sel-
viäisin. Tulin kuoleman kanssa tutuksi, eivätkä nuorten kuolevien miesten katseet
ole muistikuvissani vieläkään kavenneet. (202)*

Rukous on muistelussa pyhän kokemisen muoto, jossa rukoilija tavoitteli henkilökoh-
taista yhteyttä Jumalaan, jonka vallassa on kaikki. Rukouksessa näkyy se, minkälainen
yhteys uskolla isänmaahan ja uskolla Jumalaan on ja millä tavalla ne myös eroavat toi-
sistaan. Jumala on pyhydessään kuolemankin yläpuolella, mutta isänmaata ja sen kansaa

pystyvät maalliset vaarat uhkaamaan. Jumala on pyhyiden korkein ilmentymä, jonka kautta myös isänmaa ja sen kansa tulevat pyhitetyiksi ja varjelluiksi. Jumala ei muisteluissa ole pyhän muoto, joka kaipaa kieltoja ja varjelemista profaanilta vaan hän on täydellisen voimakas ja hallitsee kaikkea.

Durkheimin teorian kannalta mielenkiintoista on se, että hänen mukaansa yhteisön palvoessa Jumalaa se todellisuudessa palvoi itseään. Kuitenkin esimerkiksi Jumalaa avuksi rukoilevan tykistökeskityksessä pelkäävän lotan rukouksesta on vaikea löytää selvää yhtymäkohtaa siihen, millä tavalla hänen avunpyyntönsä oli yhteisön palvomista. Yhteisö ei pysty millään tavalla vaikuttamaan siihen, putoaako kranaatti suoraan selkään vai kauemmaksi. Yhteisön palvominen kranaattikeskityksessä olisi absurdi teko. Samoin Jumalan huutaminen apuun olisi absurdia hätätilanteessa, jos suhteen Jumalaan pelkistää arvo maailman asiaksi. Tällainen rukous voi koitua yhteisön ”itsepalvelonnan” hyväksi kuitenkin sen kautta, että positiivisesta Jumalan kanssa saadusta kokemuksesta myöhemmin kerrottu tarina antaa vahvistusta pyhän kokemukselle yhteisössä ja sitä kautta se voi pitää yhteisöä koossa. Rukousmuisteluille oli aineistossa tavallista, että yhteisö jää rukoilijan ja Jumalan välittömän yhteyden ulkopuolelle.

Durkheimin mukaan käsitys yliluonnollisesta voimasta on syntynyt, koska psyykkisten mekanismien monimutkaisuuden vuoksi uskonnon harjoittaja ei käsitä tietoisesti sitä, että yliluonnollisen alkuperä olisikin yhteisössä. Hänen mukaansa tämä tiedottomuus on mahdollistanut tulkinnalliset mytologiset järjestelmät. (Durkheim 1980, 194–195.)

6.3 Uskonnolliset kokoontumiset

Uskonnolliset tilaisuudet ovat kokoontumisia, joissa koettu yhteenkuuluvuus tuli esille eri tavoilla muisteluissa. Uskonnollisia tilaisuuksia järjestettiin myös Suomen jatkosodassa miehittämällä alueella ja rintamankin läheisyydessä mahdollisuuksien mukaan. Muisteluissa esiintyi teema, jossa uskonnollisten tilaisuuksien kautta syntyi yhteyttä miehitetyn alueen kansaan. Suomalaiset toivat tullessaan valtiovallan siunaaman uskonnollisuuden uskontoon vihamielisesti suhtautuvan Neuvostoliiton alueelle. Tilaisuuksia järjestettiin rintamalla mahdollisuuksien mukaan, kirkoissa, ihmisten kodeissa. Tilaisuudet olivat ristiäisiä, hautajaisia, hartauksia ja jumalanpalveluksia.

Adventtina olimme kirkossa, joka oli kirkko autio sodan jäljiltä. Kävimme muuttaman kerran harjoittelemassa Hoosiannaa – luutnantti Ahti Sonninen teki sovitukset, kun me lotat hyräilimme. Ja niin laulettiin Hoosiannaa – adventtina. Siellä oli itäkarjalaisia, vepsäläisiä inkeriläisiä, ja hartaana he menivät ehtoollispöytään, sillä adventin vietto oli heille aivan autuaallisen ihana kokemus, sillä heillä ei ollut ollut tilaisuutta ehtoolliseen ja kirkossa käymiseen 23 vuoteen. (s. 129)

Muistelussa yhteisen adventtikirkon viettäminen Neuvostoliiton alueella eläneen kansan kanssa autuaallinen yhteydenkokemus. Hän koki tämän kansan kokeneen Jumalan autuutta ehtoollisella ja Hoosiannan laulamissa, mistä kansa oli ollut paitsi yli kaksikymmentä vuotta. Kokemus sai lotan tuntemaan yhteenkuuluvuutta alueen väestön kanssa. Kirkollisessa juhlatilaisuudessa he jakoivat Suomen miehityksen alla yhteisen pyhän kategorian ainakin kirkossa tapahtuvan muutoksen kautta.

Ihmisten kastaminen kristinuskoon ja väestön kutsuminen kokoontumaan kirkkoon voidaan nähdä tapahtumana, jossa kirkon toiminta legitimoit Suomen valtiota Itä-Karjalassa sitouttaen alueen väestöä Suomen kansallisvaltioon, johon Itä-Karjalan väestö olisi voitu liittää, mikäli sota olisi voitettu. Erilaisissa kirkkokunnissa ja kulttuureissa kirkolliset toimitukset toteutuvat niille ominaisilla tavoilla, joita nationalismi voi hyödyntää tehdessä erontekoa myös toisiin kristinuskoihin valtioihin. Luterilainen uskonto rakentaa luokittelevuoroa sekä Neuvostoliiton ateismiin että Venäjän ortodoksiseen uskontoon. Tämä on yksi esimerkki siitä, miten kansalaisuskonto on muotoutunut palvelemaan nationalismia.

Kirkko, johon kansa kokoontui viettämään yhteistä juhlaa, muodosti pyhän kokonaisuuden, joka oli erotettu muusta maailmasta. Kirkkorakennus, joka oli sodan ja uskonnolle vihamielisen vallan vuoksi jäänyt vaille sen ansaitsemaa huomiota, puhdistettiin jälleen sen pyhään käyttöön adventtijuhlissa. Yhteisen juhlan jälkeen poistutaan fyysisestikin pyhää varten erotetusta kirkosta takaisin juhlan jälkeiseen profaaniin arkeen, jota sotatila varjosti.

Kerran saimme olla, muutamia lottia ja sairaanhoitajattaria, kastetilaisuudessa itäkarjalaisessa kodissa. Itse olin erään sairaalan mieshenkilön kanssa kaikkein pienimmän kummina. Tämä oli puolivuotias ja sai nimekseen Veera. Sitten kastettiin viisivuotias poika. Hän sai nimekseen Juha. Tilaisuudessa oli kastettavana vielä 17-vuotias tyttö, mutta hänen nimeään en satu muistamaan. Jokaisella oli sairaalan

henkilökuntaan kuuluvia kummina ja sairaalamme pastori oli kastamassa heidät. Nuoren, 17-vuotiaan tytön, ikää ei tahdottu muistaa tarkalleen. Pastori yritti kysyä oliko kesä vai talvi kun hän syntyi, mutta hänen vanhempansa sanoivat, että ei se niin tarkkaa ole. Lapsen isä oli myös saapuvilla kastetilaisuudessa. Hän oli tavallaan vanki, joka oli karannut Suomen puolelle ja sai kalastaa sairaalalle ja omaan käyttöönsä. (s. 129)

Sairaalan pastorin tehtävä ei rajoittunut sairaalan sisälle, vaan hän piti kastetilaisuuden itäkarjalaisessa kodissa. Pastori, jolla oli virallinen hengellinen virka Suomen armeijassa, liitti kasteella itäkarjalaiset lapset uskovien yhteisöön, jossa kristillisyyttä pidettiin arvossaan. Neuvostoliitto valtiona sen sijaan suhtautui uskontoon nihkeästi, vaikka sen asukkaisiin kuului monia kristittyjä. Itäkarjalaisten suostuminen kasteeseen oli heitä sekä kristinuskoon että suomalaisiin yhdistävä ele. Virallisuudesta kielii se, kuinka pastori koki tärkeäksi tietää 17-vuotiaan kastettavan tytön ikä. Tämä mahdollisesti institutionaaliseen prosessiin, jossa rekisteröidään henkilötietoja, niin kuin modernissa valtiossa tehdään, missä byrokraattinen koneisto osaltaan edistää yhteisön kuvitteluprosessia liittämällä eri suomalaisiin heimoihin kuuluvat ihmiset samaan täysivaltaisena pidettyyn kansakuntaan. Moderni valtio käyttää uskonnollisia menoja yhteiskunnan toimien ja byrokratian järjestämiseen, mutta myös uskontoon liittyvä esimodernin traditio on ylläpitämässä yhteiskunnan jäsenille kuvaa ikivanhasta historiallisesta, kansallisesta jatkumosta, joka on taistelemisen ja säilyttämisen arvoinen.

Sitten jälkeinpäin, kun olin kotona, tuli aina silloin tällöin kirjeitä kummiperheeltä. Veeran käden kuva oli aina piirrettynä paperille – sain seurata siitä miten hän kasvoi. Muutaman vuoden kuluttua kirjeet loppuivat. Enää en saanut mitään vastauksia kirjeisiini sieltä! (s. 129)

Kirjeenvaihdon loppuminen kummiperheen kanssa suomalaisten perääntyessä on konkreettinen muistelmia kankuntien täysivaltaisuudesta, kun Itäkarjala eristettiin uudelleen Suomesta. Uskonnolliset tavat, jotka miehittäjä toi miehitetylle alueelle, olivat näissä muisteluissa se kulttuurinen kehys, jonka kautta syntyi side kummiperheeseen ja miehitetyn alueen väestön ja miehittäjien välille. Vaikka uskolliset tavat muisteluissa ovat usein melko passiivisina tarinan ”tapahtumapaikkoina”, niin niiden funktio on ollut synnyttää yhteenkuuluvaisuutta. Uskonnollisen osallistumisen kautta saattoi syntyä vahvoja ja pysyviä tunnesiteitä.

Kummilapsen ottaminen kuului myös suomalaiseen kansalaisuskontoon, jonka suomalaiset toivat alueelle ja uskonnollisen tavan kautta syntyi ihmissuhde, joka saattoi yhdistää esimerkiksi itäkarjalaisen perheen kantasuomalaiseen lottaan. Käytän ilmausta kansalaisuskonto, sillä kummilapsen ottaminen ja seremonia, jossa kaste suoritetaan, on sidonnainen luterilaiseen kulttuuriin, joka kuului siihen aikaan Suomen valtakulttuuriin. Kansalaisuskonnossa kirkko voi toimia valtion legitimoijana (Kyyrö 2018, 67). Kirkko toimii valtion legitimoijana tässä muistelussa käyttäen välikappaleena henkilökohtaista tunnesidettä. Koska kirkollisten tapojen niin kuin kasteen varsinainen kristillinen merkitys ei juuri nouse esille muisteluissa, mutta uskonnolliset muutomenot ja kansallinen ajattelu esiintyvät, tulee tässä esille modernin suomalaisen kansalaisuskonnon piirteitä.

6.4 Talvisodan henki

”Talvisodan henki” oli tosi mahtava ilmiö. Kaikesta huolesta ja ystävien menetyksestä huolimatta en vaihtaisi sitä kokemusta mihinkään. Kaiken perustana oli yhteinen Isänmaan puolustaminen ja vapauden säilyttäminen. ~ #079

Sota-ajan muistelmiin liittyy puhe talvisodan hengestä. Talvisodan hengestä kysyttiin vastaajilta *Naiset ja sota 1987–1988* -aineiston keruun yhteydessä. Siihen liittyvät muistelmät toistuivat monilla vastaajilla niin samankaltaisina, että talvisodan henkeä voisi luonnehtia kollektiiviseksi muistoksi. Talvisodan hengen muisteluun liittyvät keskeisesti kokemukset ainutkertaisen suuresta yhteishengen kohotuksesta, josta saatiin voimat isänmaan pelastamiseksi viholliselta sodan mahdottomista voimasuhteista huolimatta. Sodan alkamista muistellaan yllätyksenä ja järkytyksenä, minkä jälkeen kuvaillaan nopeasti syntynyt periksiantamaton yhteishenki, talvisodan henki.

Oli uskonnolla merkitystä ja todella ihan kouriintuntuvasti koettiin niin miehet siellä kuin kotirintamakin, että Korkeampi voima ohjasi Suomen kohtaloa, sitä ei voi tänäpäivänäkään mitätöidä. ~ #072

”Uskonto oli henkinen asia, johon turvauduttiin, etenkin talvisodan aikana. Kirkko oli sunnuntaisin ääriään myöten täynnä. Rukouksista virrenveisuusta ja papin saar-

nasta ammennettiin voimaa. Kaikki olivat totisia. Jokainen rukous oli palavaa, ylhäälle tarkoitettua pyyntöä. Sellaista ei ole ennen sotaa ollut, eikä myöskään sodan jälkeen. Moni sai kirkossa käymisestä voimaa arkisiin aherruksiin. ~ #014

Talvisodan henki yhdistetään muisteluissa usein uskontoon ja Jumalaan. Talvisodan henkeen kuuluu varmuus siitä, että Suomen puolustussota on oikeamielinen asia, jonka puolesta kannattaa antaa kaikkensa. Voimasuhteiden ollessa pahasti Suomea vastaan turvaututtiin Jumalan varjelukseen, jota pyydettiin sodassa oleville läheisille ja koko isänmaalle. Jotkut vastaajista yhdistivät talvisodan hengen kirkkoissa tapahtuneiden Jumalanpalvelusten korostuneen hartaaseen tunnelmaan. Jumalalta etsittiin turvaa yhteiskunnallisessa kriisissä ja talvisodan hengeksi kutsuttu harras tunnelma yhdistettiin siihen liittyvissä muisteluissa koko kansaa yhdistäväksi kokemukseksi. Talvisodan hengen kuvailaan vaikuttaneen sekä kirkkoissa että kirkkojen ulkopuolella arjen ihmissuhteissa. Täysivaltainen kansallisvaltio on Andersonin nationalisminkäsityksen mukaan sen jäsenien turva. Muistot talvisodan hengestä ovat nationalistisesti virittyneitä, sillä hyökkäyksen kohteena on suomalaisten kansallisvaltio, jonka kaikkia jäseniä yhdisti yhteinen tehtävä säilyttää Suomen vapaus ja itsenäisyys. Talvisodan henki rajautui muisteluissa suomalaisiin.

Muistan kyllä sen illan kun radiossa sanottiin, että Neuvostoliiton on hyökännyt tai siis aloittanut sodan. Oli kuin musta pilvi olisi laskeutunut maan ylle, oli todella kauhun hetkiä ja seuraavana päivänä kun pommitukset alkoi ja koneet lensi kauhealla jyrinällä ylitse, oli ihan kuin paikoilleen olisi jähmettynyt. Mutta sitten kun rintamalta alkoi tulla tietoja, että ei siellä naapuri niin vaan etene, että Suomen rintama kestää, niin mielialat rauhoittuivat. Tietysti viestit omista menetyksistä rintamalla olivat surua ja epätoivoa mielissä. Mutta kun muistaa sen talvisodan hengen joka todella oli mahtava ja kotirintaman kestävyys, niin sitä ei voi niin kertoa, että sellainen joka sitä ei ole itse kokenut voisi kokea siitä kuin murusia. Tiedettiin, että miehet siellä taistelivat rinta rinnan, niin herrat kuin työläisetkin. Ei tunnettu kastijakoa, samalla tavalla yhteen hiileen puhallettiin kotirintamallakin. Oltiin yhtä suurta perhettä. Kirkot täyttyivät sunnuntaisin hartaista kuulijoista ja uskallan sanoa, että vähän oli niitä, jotka ei silloin ristinyt käsiään ja hartaan rukouspyynnön lähettänyt Taivaan isälle synnyinmaan puolesta. Oli pakko uskoa, että ellei ylhäältä saada voimaa ja apua emme yksin kestä. Ja voimaa saatiin ja kestiin ja sittenkin vähän menetettiin. ~ #072

Talvisodan henki voidaan perustella nationalistiseksi ilmiöksi sillä, että siihen liittyviin ajatuksiin liittyy vahvasti jako suomalaisiin, joilla on oikeus puolellaan ja naapuriin, joka on aloittanut epäoikeudenmukaisen, laittoman valloitus sodan. Talvisodan henki kattaa muistoissa yhtenäisen, selvärajaisen joukon, joka jakaa yhteisiin pyhiin arvoihin perustuvan luokittelujärjestelmän. Anthony Smithin mukaan kansakunta on pyhänä pidetty moraalinen yhteisö. Talvisodan hengessä tämä tarkoittaa sitä, kuinka kansakunta ammentaa voimaa yhteishengestä, joka syntyy, kun yhteisön jakamaa pyhää arvoa uhataan. Kun pyhää yhteisöä uhataan ulkopuolelta, niin sen jäsenet tekevät tiivistä yhteistyötä torjuakseen uhkan. Yhteisön jakamaa moraalista arvomaailmaa vastaan on rikottu niin räikeästi, että yhteisön tunnelatautuneet jäsenet tunnelatauksellaan aktivoivat toinen toisensa mukaan yhteiseen taisteluun.

Talvisodan hengen ehkä lujin peruste oli siinä, että suomalaisina tiesimme vain puolustavamme omaa maatamme, mikä henkisesti on kai ollut kautta maailman ajan jokaisen kansakunnan oikeutus. #046

Talvisodan henki on suomalaiskansallinen kollektiivinen muistelmia, jota voi pitää esimerkkinä siitä, miten kansakunta kuvittelee itseään. Talvisodan hengen mieltämistä kansalliseksi edistää, että se on ilmiö historian ajalta, jolloin nationalismi oli ajatustapana erittäin vaikutusvaltainen ja tämän kautta myös sen muistelu kytkeytyy edelleen muistelussa kiinteästi Suomen kansallisvaltion. Sotaan liittyvä tunnelataus, rikkomukset pyhiä arvoja vastaan, tekevät puheen talvisodan hengestä tunnelatausta sisältäväksi kansakunnan kuvittelemista edistäväksi ajatteluksi.

Talvisodan alkamispäivä on jäänyt järkyttävänä mieleen. Se alkoi sittenkin. Mieliala kohosi pian. Uskottiin Suomen armeijaan. Uskottiin, että pakkanen tuhoaa venäläiset, ei heillä ole varusteita, eivät he osaa hiihtää jne. "Talvisodan henki" oli todellisuutta, vaikka jälkeinpäin ajatellen silloiset käsitykset olivat epärealistisia. Kotirintaman kestämistä ei silloin kukaan epäillyt. Pidettiin kunnia-asiana selvittää kotirintamalla, mielessä huoli, kunhan miehet vain kestäisivät rintamalla. #011

Talvisodan henkeen liittyy puolustus sotaan liittyvä oikeamielisyys. Pidempään jatkosotaan, jossa Suomi oli hyökkääjä ja Saksan aseveljenä, suhtauduttiin muisteluiden mukaan

epäilevämmin varsinkin sen jälkeen, kun suomalaiset jatkoivat hyökkäystä vanhan itärajan yli. Jatkosodan ristiretkiretoriikkaan ja hurmahenkisyyteen liittyvät muistot epäilevämmät jatkosodan oikeutuksen suhteen. Tämä saattaa johtua siitä, että Saksa oli Suomen aseveli jatkosodassa ja Hitleriin ei suhtauduttu muisteluissa varauksettomasti. Täysivaltainen nationalismi Jumalan alaisena näytti velvoittavan moraaliseen oikeudenmukaisuuteen ulkopoliitikassa (Anderson 2011, 40). Hitler muistettiin sodan lietsojana, johon suhtauduttiin epäilevästi ja muistettiin myös ulkopoliittinen pakko olla Saksan kanssa hyvissä väleissä.

"Talvisodan henki" oli todella olemassa. Minulla oli se käsitys, että koko Suomen kansa oli silloin polvillaan Kaikkivaltiaan edessä ja ihme tapahtui Suomi pelastui. (Sotilaille kijoitettiin, että täällä rukoillaan teidän puolestanne ja sotilaat pysyivät esirukouksia puolestaan.) ~ #235

Naiset ja sota 1987-1988 -aineistossa yhdessä kysymyksistä kysyttiin suoraan, minkälainen vaikutus uskonnolla oli sotien aikana. Kysymyksen muotoilu saattaa olla syynä siihen, miksi useat vastaajista muistelijat, että *uskonnosta haettiin turvaa sota-aikana*. Uskonnon substantiivisessa käsityksessä se on länsimainen kategoria, sidottu moderniin kielenkäyttöön. Talvisodan henkeen liittyi voimakas tunnelataus ja lämmin muisto yhteis-
hengestä ja korkeammasta yliluonnollisesta voimasta. Uskonto on kategoria, joka mielletään yhdeksi yhteiskunnan osa-alueeksi, ja sen vuoksi tällaista puhetta voidaan ajatella kansalaisuskonnollisena muotona. Osassa muisteluita Jumala ja uskonto näyttävät olevan lähes samaistettavissa.

Uskonto oli vaikeina aikoina vahvin tuki perheessämme. Pelot ja huhut olivat jokapäiväisiä. Joskus ne masensivat aivan epätoivoon asti, mutta uusi päivä toi taas helpotusta. #152

6.5 Uhrimieli ja uhraus

Vaikka rauhan ehdot olivat ankarat koimme rauhan monin verroin paremmaksi kuin sodan. Vaikka Suomi on antanut kalliit uhrit uskon etteivät ne oli turhaan annettu. Saimme pitää itsenäisyyden lahjan. Uskon myöskin, että Jumala on johtanut kansamme kohtaloita. Varjelkoon Herra maatamme ja kansaamme! #121

Muistelmien perusteella yhteishenki oli pian sodan alettua korkealla. Puolustukseen osallistuminen muistettiin itsestään selvänä asiana. Miehet lähtivät taloista rintamalle ja myös lotille annettiin komennuksia erilaisiin tehtäviin. Kieltäytymisestä palveluksesta itsesuojelun tarkoituksessa muistettiin vieraaksi ajatukseksi ja joitakin tiedettyjä tapauksia paheksuttiin. Uhrin antamista muisteltiin aineistoissa henkilökohtaisten menetysten muistelemisen yhteydessä. Perheiden kohdattua surua ja menetystä vastaajat kuvasivat tällaisen tilanteen käsittelemistä puhumalla isänmaan hyväksi annetuista kalliista uhreista.

Sitten tuli jatkosota. Meillä oli sellainen tilanne, että kun meillä oli tyttäriä vain ja veli oli mua nuorempi, niin kokoonnutteessa meille sanottiin aina, että ei teiltä kehtään oteta, koska poika oli nuori ja isä oli jo yli-ikäinen. Minä sanoon siihen, että on se kumma, jos ei naiset ny kelpaa. Mutta meille tuli perhesuru. Isä kuoli -42 keväällä, ja sitten siirtyi rintamallelähtö, kun äiti lupas, että sitten kun tulee työt tehdyksi, niin sitten saat lähteä. Niin sitten syksyllä -42 lähdin viestintätehtäviin – puhelinkeskuksen hoitajaksi Aunukseen. 146–147

Edellistä muistellut lotta ei viitannut missään kohdassa uskontoon tai Jumalaan, mutta isänmaallinen uhrimieli oli hänelle itsestään selvä osa elämää. Se, että perheen miehet eivät joudu rintamalle helpotuksena, vaan muistoissa on voimakas halu lähteä itse mukaan antamaan oma osansa. Perhettä kohdannut suru oli hidaste matkalla sotatehtäviin. Hän kertoo myös lapsuudestaan:

Pikkulottina me avustettiin suuria lottia keräyksissä, muonitustehtävissä ja mitä nyt sattuu olla. Siitähän se innostus syntyi – vaikka oli se perua jo omasta lapsuudenkodistakin. Pikkulottana oloaikana kasvoi se isänmaanrakkaus niin, että tämä johti sitten myöhemmin rintamatehtäviinkin. 146–147

Isänmaanrakkauden johti rintamalle ja isänmaallinen koti tuottivat jo lapsena innokkuutta pikkulotissa. Muistoissa oli narratiivi siitä, että tämä innokkuus ja kasvatus johdattivat rintamatehtäviin. Isänmaan velvoitus ohjasi kuitenkin lotan halua, sillä perheen turvallisuus rintaman vaaroilta ei ollut helpottava asia vaan hän näki osallistumisen sotaponnistuksiin tärkeäksi päämääräksi. Isänmaa on pyhä asia, jonka asia meni henkilökohtaisen elämän edelle. Sodan jälkeen lottajärjestön lakkautus oli murheellinen asia.

Sodat, vaikka ne oli hävitty – ei ne ollu turhia. Me saamme elää nyt vapaassa isänmaassa. 146–147

Kansalaisuskonnolliset piirteet tulevat selvästi esille menetyksiin ja sodassa koettuun kuoleman läsnäoloon liittyvässä puheessa uhreista. Vastaajien retoriikassa mainitaan sankarihautajaistilaisuudet, valkoiset ristit sankarihautausmaalla ja näihin yhdistyy retoriikka uhreista vapauden ja oikeudenmukaisuuden puolesta. Esimerkiksi raamatullista kommentointia tai kristillistä retoriikkaa ei näihin pohdintoihin liittynyt, vaan uhrien ja kuoleman käsittely oli muistoissa pysynyt erillään henkilökohtaisesta uskonnollisesta kokemuksesta. Kaatumiseen sodassa liittyy ajatus puhtaudesta ja viattomuudesta, joiden symboleja sankarihautajaisten juhlallisuudet ja sankarihautausmaat ovat.

Ajatus viattomuudesta, puhtaudesta ja epäitsekkyydessä oli läsnä muisteluissa, jotka koskettivat maansa puolesta uhrina henkensä antaneita. Oli huomattavaa, kuinka harvinaista viholliseen kohdistuva vihan retoriikka oli sodan uhreihin liittyvissä muisteluissa. Esimerkiksi puhe ryssävihasta ei yhdistynyt suruun omaisten menettämisestä. Tämä voisi johtua siitä, että vihan tunteet kuuluvat epäarvokkaaseen profaanin kategoriaan, jolla ei haluta loukata pyhiä rakkaita uhreja, ettei heidän muistoaan loukattaisi.

Benedict Anderson on havainnut, että esimerkiksi nationalistissa lauluissa ja runoissa vastustajan vihaaminen on erittäin harvinaista. Tämä hänen mukaansa on seurausta siitä, että nationalismi kuvitteellisena yhteisönä on yhteys, mihin kuuluminen koetaan luonnolliseksi asiaksi. Nationalismiin ei liitytä ja jälleen erota omalla valinnalla. Tämän vuoksi nationalismiin kuulumista ympäröi ”viattomuuden sädekehä”, joka saa nationalismiin nimissä henkensä uhraamisen väistämättömyydeksi sen sijaan, että nähtäisiin aiheellisena vihata kuoleman aiheuttajia. (Benedict Anderson 2011, 201–218.) Andersonin huomio sopii yhteen aineistoissa esiintyneen sodan uhreihin liittyvän puheen kanssa. Nationalismin itsensä luonne voi jopa toimia kuolonuhreihin liittyen vihaamisen ehkäisijänä.

106 Kyllä sitä ratiosta seurattiin iltaisin ne Lotat jotka olivat vartiotuvassa. Kyllä Suomen sotilaat hyvin pärjäsivät sitä suurta ylivoimaa vastaan, mutta suuret olivat menetykset. Sotilasten menetykset hyvin suuret. Ja kalliit ovat lunnaat, jotka olemme itsenäisyytemme puoleasta antaneet. Sitä todistavat sankarihautojen laatat ei ole enää valkoisia ristejä. On ikuinen muisto sydämeeni jäänyt, kun olen ollut

sankarihautajaisissa Lotta vartiossa moneen kertaan. Keväällä 1942 toukokuun lopulla siunattiin 80–90 sankaria. Se oli kovin raskas hetki, monta tuntia seisoimme vartiossa. Ne sankarit olivat tuotu sieltä jostain ja kätkeyty oman Räisälän sankarihautaan, jota me lotat huolella hoidimme, niin kauan, kun oli mahdollisuus. ~ #257

Lohtuna – saimme säilyttää itsenäisyytemme ja vapautemme, mikä on kansakunnalle tärkeintä. Uhrien ansiosta lippu liehuu vieläkin. ~ #486

6.6 Modernin maailman keksinnöt ja instituutiot ja nationalismi

Modernistinen koulukunta painottaa näkemyksessään nationalismin olevan ilmiö, joka on sidoksissa moderniin maailmaan. Siihen kuuluvat kehittyneet viestintävälineet ja moderni koulutusjärjestelmä, joiden kautta kuvitteellinen yhteisö voi syntyä ja pysyä koossa. Tämä modernin tietovälineiden ja instituutioiden vaikutus näkyy aineistossa. (Anderson 2011, 229; Gellner 1983, 35–43.)

Monet vastaajista muistelivat seuranneensa tarkalla korvalla sodan kulkua sanomalehtien ja radiotiedotusten kautta ja nähneensä muidenkin tekevän samoin. Radion äärellä jännitettiin oman kansan kohtalon puolesta ja rukoiltiin varjelusta. Tiedotusvälineistä kuullun pohjalta keskusteltiin sodan kulusta arjen askareiden äärellä. Kertomukset voitetuista taisteluista nostivat mielialaa ja pönkittivät kansalaisten uskoa siihen, että sodasta selviydytään.

6.6.1 Kansakoulu

Andersonilaisittain ajateltuna kansakoulunopettajat ottavat merkittävää roolia kansakunnan kuvittelemisen prosessissa. Monet isänmaallista arvomaailmaa edustavat opettajat olivat itsekin mukana kansalaistoiminnassa, esimerkiksi pikkulottia johtamassa ja kannustamassa oppilaita liittymään Lotta Svärdiin. Opettajat olivat myös auktoriteetti asemassa oppilaisiin nähden ja oppilaat kokivat joukkoon kuulumisen painetta, mikä edisti oppilaiden liittymistä isänmaallisiin järjestöihin niin kuin Lotta Svärdiin. Kansakoululaitokseen liittyvien muistelmien avaaminen on modernistisesta näkökulmasta kiinnostavaa, sillä esimerkiksi Ernest Gellner painottaa sen merkityksen olevan keskeinen, että teollinen, nationalistinen yhteiskunta voi syntyä (Gellner 1983, 35–43).

Olin 7 v. lotta. Olin ollut jo pikkulotta. Kansakoulun opettaja johti toimintaamme. Järjestön lakkauttamiseen saakka. #491

Aineistossa vastaajat viittasivat useasti kansakoulun vaikutukseen liittyä Lotta Svärdiin. Kansakoulunopettajien mainittiin monesti kannustaneen oppilaita liittymään isänmaalliseen järjestötoimintaan. Lotta Svärdin ja kansakoulun arvomaailmat olivat voimakkaasti isänmaallisuutta korostavia, mikä synnytti selvästi jatkumon kansakoulun ja isänmaallisen järjestötoiminnan välille. Jumalanpelko, isänmaanrakkaus, velvollisuudentunto, kuralaisuus ja moraaliset velvoitteet kuuluivat molempien arvomaailmoihin ja ne muistetiinkin jatkumona. (Naumanen 1990, 119–123.) Molemmat instituutiot jakoivat nationalismin ja uskonnon välittämänä yhteisen pyhän ja profaanin järjestelmän.

Kyllä [liityin], Lotta-Svärd. -kansakoulunopett. pyynnöstä. [Kuuluin] -Järjestön lopettamiseen saakka. #876

Vastaajien lapsuuden aikaisessa koulutusjärjestelmässä pidettiin keskeisinä arvoina edistää isänmaallisuutta ja Jumalanpelkoa. Maailmansotien välisen ajan suomalaisessa kansakoulussa, jossa aineiston vastaajista valtaosaa kasvatettiin, pyrittiin kasvattamaan tietoisesti velvollisuudentuntoisia kansalaisia, jotka laittaisivat yhteisön edun aina oman edun edelle. Hyvän kansalaisen ymmärrettiin olevan enemmän kuin alamainen, joka hoitaa työnsä hyvin. Hänellä oli myös velvollisuus käyttäytyä hyvin, olla sitkeä, rehellinen, lakeja kunnioittava ja kuriin taipuvainen. Kasvatusta ei haluttu rajoittaa ammattiin vaan se oli järjestelmällistä kasvatusta sopeutumiseksi kansalaisten yleisiin velvollisuuksiin. Isänmaallisuutta pidettiin tärkeänä osana prosessia, jossa kasvettiin kunnolliseksi kansalaiseksi. Opettajain lehdessä kirjoitettiin muun muassa, että ”kansakunnan yhtenäisyys nojaa herätettyyn isänmaalliseen mieleen” ja että isänmaallisuus saa kansalaisen tajuaan mikä on ”oikein yhteiskunnassa”. Isänmaallisuuden tuli olla kansalaisilla sekä tekojen että ajatusten tasolla, niin että isänmaanrakkaus perustuisi ”vapaaehtoiseen vaitoon”. (Naumanen 1990, 119–123.)

Liityin vuonna 1940 Lotta Svärd järjestöön Helsingissä talvisodan aikana. Tein itse aloitteen, halusta auttaa puolustusta. Olen saanut isänmaallisen kasvatuksen kotona sekä kansakoulussa, meillä oli hyvät opettajat. Olin jäsenenä sodan loppuun saakka. #614

Sodan uhkan kasvaessa 1930-luvulla myös Opettajain lehden kirjoitukset muuttuivat tyyliään sotilaallisemmiksi. Lehdessä iskostettiin asevelihengen, uhrimielen ja sankarimielen kasvattamista lapsissa. Opettajainlehdessä puhuttiin heimo-opetuksesta, jossa historian tunnit pidettiin avoimesti isänmaallisuutta kasvattavina. Heimo-opetus tarkoittaa sitä, että historiaa opetetaan isänmaallisesta näkökulmasta käsin ja opetuksen tehtävänä on varmistaa heimon, suomalaisten selviytyminen. Kansakoulun ja sen henkilökunnan selkeä tehtävä oli parantaa kansalaisten maanpuolustustahtoa. (Naumanen 1990, 125–127.)

Opettajainlehden linjan mukaista oli, että Jumalan pelko ja isänmaallisuus ovat toisiinsa myönteisessä suhteessa. Jumalan kunnioittaminen nähtiin hyvänä pohjana isänmaanrakkaudelle ja molempien synnyttämiseen nähtiin tarpeelliseksi erittäin kova kuri ja kollektiivisuus. 1900-luvun alussa kansakoulu ja kansakoulunopettajat korvasivat kirkon järjestämän kansanopetuksen. Opettajien ammattilehdessä varsinkin alkuvuosina olivat enemmän esillä kristillissiveelliset hyveet ja Jumalan pelko. (Naumanen 1990, 83–87.) Kansakouluinstituutio oli voimissaan jo silloin, kun Lotta Svärdin naiset kävivät koulua. Kansakoululaitoksen ja Lotta Svärdin muodostama isänmaallisuutta painottavan kasvatuksen jatkumo käsitettiin muisteluissa.

Kyllähän se paljon puhuttu "talvisodan henki" näkyi niin koti- kuin sotarintamalla-kin ja mielestäni syystäkin, olihan sitä "lietsottu" aina kansallissodasta lähtien. Muistan jo aivan lapsuudesta kuinka kivääri oli poikkeuksetta joka talon ja torpan seinällä missä vaan oli nuoria miehiä, mikä oli osoituksena siitä, että suojeluskunta-aate puri nuorisoon hyvin samoin lottapuku kuului nuorten naisten vakiovarusteisiin. Suojeluskunnan harjoitukset, kuin myös niihin liittyvät keskustelut olivat hyvin isänmaallisia. Samoin jo kansakoulussa tähdennettiin voimakkaasti samaan suuntaan, eikä sitä silloin minään ihmeenä pidetty, "rajan kirot" olivat vanhojen tarinoissa hyvin pinnalla. #044

6.6.2 Radio ja sanomalehdet

V. 1939 oli koululleni koottu joukko ns. nostomiehiä. Muistan että he olivat yleensä hyvin vakavia, vanhempia miehiä, jotka kuuntelivat tarkasti radiosta sekä uutiset että aamu- ja iltahartaudet. Minun ympäristössäni oli todellinen "talvisodan henki". #080

Monet vastaajista ilmaisivat radionkuuntelun jokapäiväiseksi tärkeäksi hetkeksi. Uutisia seurattiin tarkasti. Joissakin taloissa seurattiin tarkasti sodan kulkua kirjoittamalla ylös tapahtumia tai siirtämällä rintamalinjaa, joka oli merkitty seinäkartaan. Ajankohtainen tietoisuus koettiin tärkeäksi. Tapahtumat olivat työn ja muun arjen ohessa keskustelunaiheina. Esimodernina aikana ilman radiota ja ajantasaista tiedonkulkua merkittävälle osalle väestöstä oli huomattavasti vähemmän materiaalia, jonka kautta kansakuntaa voitiin kuvitella päivittäin. Kansallisten tiedotusinstituutioiden ansiosta samat tiedot saavuttivat nopeasti joukot eri puolilla yli tuhannen kilometrin mittaista valtakuntaa. Tällaiset jaetut kokemukset vahvistavat kansakunnan yhteisyyden tuntoa.

Radionkuuntelu oli kaikki kaikessa. Uutiset pitivät huolen, että tiedettiin miten "siellä jossain" ja ulkomailla menee. Iltahartaus ja sunnuntain jumalanpalvelus kuunneltiin (toisin kuin nykyaikana). Lapset kävivät pyhäkouluakin.

Teknologia muokkaa myös uskonnon läsnäoloa arjessa. Radiojumalanpalvelusten ja hartauksien kuuntelemisen kerrottiin olevan uutisten ja maan johtajien puheiden ohella päivittäistä toimintaa. Radio toi hiljentymis- ja hartaushetken ihmisten koteihin ja myös sotarintaman tuntumaan ilman papin läsnäolemista tai liikkumista johonkin kokoontumispaikkaan.

Radio-ohjelmat ja sanomalehdet täydensivät kansakunnan kuvittelua ihmisten elämässä. Ne olivat tulleet ihmisten elämään jokapäiväisiksi ja ne mahdollistivat kansakunnan kuvittelemiskeskustelun vilkastumista, sillä aikaisemmin tieto kulki hitaammin suusta suuhun tavoittaen ihmiset eri aikaan tai harvemmin yhteisissä kokoontumisissa, jotka vaativat siirtymistä tiettyyn paikkaan. Lehtien ja radion avulla kansalaisilla ympäri valtakuntaa oli mahdollisuus kuulla lähes reaaliajassa itse, kun presidentti, ylipäällikkö tai piispa puhuu heille tärkeistä asioista. Valtiollinen auktoriteetti oli näin tullut lähemmäs ihmistä vilkastuttamaan kansakunnan kuvittelemista.

*Suomalaisten sotilaalliset menestykset tuntuivat uskomattomilta, ei sitä voinut se-
littää. Varmaan siihen vaikutti suunnaton yhteishenki ja tieto siitä, että oli kysymys
koko olemassaolosta. Sodan kulkua seurasin koko ajan, lehdet luin tarkkaan ja pää-
majan tilannetiedotukset kuuntelin aina. #126*

Aineistosta löytyi viittauksia, joissa näkyy se yhteys, joka moderneilla tiedonvälityslaitteilla ja yhteiskunnallisilla instituutioilla on sota-ajan kansallistunnon nostatukseen. Jotkut muistelijoina ilmaisivat asian siten, että he olivat tietoisia siitä, mistä kansallishenkien nousi. Osassa muistelmia kansallishenki esiintyy pysyvänä ja itsestään selvänä ilman viittauksia sen synnyttämiseen ihmisten toiminnan kautta. Tällöin näyttäytyy primordialismia muistuttava näkökulma, jossa nationalismi on kiinteä ja itsestään selvä asia sitä sosiaalista todellisuutta, jota muistelu voi kerrontamuodollaan ylläpitää.

Uskoin Jumalan varjeluksen auttavan sotilaitamme. Radiosta seurasin erittäin tarkkaan sodan kulkua, samoin luin pääkaupungin ja oman seudun lehteä.

Sodan kulkua seurattiin tarkasti. Kaikki uutiset kuunneltiin ja jopa kirjoiteltiin muistiin taistelujen vaiheet. #118

Koululaitoksen lisäksi radio oli suurta osaa kansasta yhdistävä modernin ajan ilmiö johon viitattiin muisteluissa. Monet vastaajista pitivät radionkuuntelua tärkeänä asiana sotatilanteen päivittäisessä käsittelyssä. Tiedot suomalaisten voitoista koettiin helpottavina. Monen arkeen kuului seurata tarkasti uutislähetystyksiä ja Jumalanpalveluksia radiosta.

7. Johtopäätökset

7.1 Modernin ajan instituutiot rakensivat nationalismia

Ernest Gellnerin mukaan teollistuneessa yhteiskunnassa syntyi tarve universaalille kirjoitustaidolle ja laajojen ihmisjoukkojen jakamalle yhteiselle kulttuurille, sillä teollinen yhteiskunta vaatii toimiakseen suurta sosiaalista liikkuvuutta. Agraarisessa yhteiskunnassa tällaista tarvetta ei ole. (Gellner 1983, 35–43.)

Aineiston perusteella kansakoululaitos oli merkittävä laitoksena, missä opittiin isänmaalliseen ajatteluun. Vastaajat mainitsivat useasti, että kansakoulunopettajat toimivat pikkulottien johdossa ja kannustivat nuoria liittymään lottiin. Lottajärjestö itsessään on modernin ajan tuotos. Lottajärjestössä vallitsivat ympäröivän kansallisen kulttuurin mukaiset arvot, jotka olivat jatke jo koulussa opituille arvoille. Toisaalta etnosymbolistisessa ajattelussa koulujärjestelmän arvot ja sen nationalistisuus ovat jatke tavoille ja perinteille, jotka ammentavat merkitystään yhteisyydestä, jolla on historiallinen perusta.

Ernest Gellnerin teoriaa mukaillen Lottajärjestö oli modernin maailman järjestö, joka organisoi suuren jäsenmääränsä luottaen kansallisella tasolla synnytettyyn yhteydentunteeseen, kulttuuriin ja universaaliin luku- ja kirjoitustaitoon. Gellnerin näkemyksen mukaan tällainen suurten joukkojen organisoiminen ja siirteleminen vaatii kaikille kansanosille levittäytynyttä korkeakulttuuria ja yleistä luku- ja kirjoitustaitoa, jotka tuovat mukanaan väistämättömästi nationalismin, jota ei ole voinut olla olemassa ilman modernin ajan järjestelmää, missä koulutus on keskeinen osa. (Smith 1998, 37–41.)

Gellnerin teoriaa tarkastellessa aineistosta korostuu koulutusjärjestelmän merkittävä osa Lotta Svärdin olemassaolon mahdollistajana. Koska Gellnerin mukaan nationalismi on väistämätön osa teollistumista, tästä johtuu, että nationalismi on luonnollisesti osa myös Lotta Svärdiä, joka kytkeytyy moderniin yhteiskuntaan. Näin voitaisiin todeta, että uskonnollinen sekä nationalistinen retoriikka järjestössä on luonnollinen seuraus modernisaatiosta.

Aineiston esimerkeissä on myös piirteitä siitä, että jotakin nationalismia lähellä olevaa on läsnä siinä, mille vastaajien nationalismiin viittaava kokemus koulutusjärjestelmästä on rakentunut. Esimerkeistä löytynyttä kansojen välissä olevan rajan ajatusta ja käsitystä tässä esimerkissä kansallisen vihan kohteena olevasta naapurikansasta ovat kiistämättä asioita, jotka eivät rajaudu vain moderniin aikaan ja pelkästään Gellnerin kuvaamaan suurten massojen korkeakulttuuriseen ajatteluun. Suomen valtio ja sen kansakouluinstitutio eivät syntyneet mitenkään tyhjästä sattumalta Suomen maantieteelliselle alueelle, vaan käsitys kansojen erilaisuudesta ja vihollisuudesta voivat juontaa juurensa historiallisiin esimoderneihin tapahtumiin. Esimerkiksi Venäjän ortodoksinen ja Suomen luterilainen uskonto ovat historiallinen eroavaisuus, joka on jo esimodernina aikana edistänyt ajatusta kansojen erilaisuudesta. Nykyaikainen uskonto ja koulutus eivät ole voineet syntyä historiasta riippumatta, vaikka kansan historiantietämys eivät perustuisikaan kovalle historiallisille faktoille vaan menneistä tapahtumista nousseille tunteille ja perinteille, jotka jatkavat elämäänsä kansassa. Anthony Smith huomauttaa, että vaikka eliittiin kuuluvat nationalistit ovatkin luoneet kansan omaksuman kansallisen kulttuurin, se ei pysty luomaan nationalismia mielivaltaisesti vaan vahvan nationalismin on perustuttava laajojen kansanosien kokemukseen jo olevasta etnisyydestään ja menneisyydestään. On myös ongelmallista pitää nationalismia seurauksena ihmisjoukkojen järjestelmällisestä koulutamisesta, sillä monille ihmisille kotikulttuuri on merkittävämpi vaikutin kuin koulussa

opetettu. Lisäksi useimmat maailman nationalismeista ovat syntyneet aikana, jolloin kansallisia koulutusjärjestelmiä ei vielä ollut. (Remy 2004, 67–68; Smith 1998, 30–44.)

7.2 Suomalainen kansalaisuskonto ja vanhatestamentillinen nationalismi

Lotta Svärdin jäsenten muisteluissa nationalismin ja uskonnon rooleissa näkyy yhteneväisyys edellisen vuosisadan historiallisiin tapahtumiin Suomen kansakunnan syntyajoilta 1800-luvulta mutta myös uskonnollisia juuria, jotka juontavat 1700-luvulle saakka ja aikaisempaankin Euroopan nationalismia edeltäneiden uskonnollisten liikkeiden historiaan. Uskonnollisuuden malli, joka aineistojen muisteluissa näyttäytyy, palautuu huomattavan paljon vanhatestamentilliseen juutalaiseen nationalismiin ja siinä esiintyvään puheeseen Jumalan ensimmäisestä persoonasta pikemmin kuin Jumalan Poika tai Jeesus -persoonaan liittyvään muisteluun. Nämä ovat merkkejä suomalaisesta kansalaisuskonnosta, jotka juontavat juurensa fennomaanien, suomalaisen nationalismin luojaisten ja pietistien, aikansa uskonnollisten heränneiden välisiin jännitteisiin 1800-luvun alussa, jolloin fennomaanit edustivat uskonnollisuudessaan rationalistista ajattelua ja pietistit taas Jumalan elävän persoonan kokemista, mikä vierastutti fennomaaneja (Meriläinen 2011, 363–364). (Meriläinen 2011, 252–366.)

Muisteluissa toistunut ajatus siitä, että Jumala on Suomen kansan puolella, sisältää ajatuksen, että suomalaiset ovat Jumalan silmissä erityinen kansa. Aineistosta ei löytynyt suoraa viittausta kansalaisuskonnollisuudessa suosittuun ”valittu kansa” -tematiikkaan, joka on vanhatestamentillisesta perinteestä levinnyt nationalismiin esimerkiksi Yhdysvalloissa ja myös Suomessa esimerkiksi Topeliuksen kirjoituksista, jotka olivat retorikaltaan sekä vahvasti kristillisuskonnollisia että nationalistisia (Meriläinen 2011, 252–366).

Nämä seikat voivat myös selittää havaintoa, että isänmaallisuuteen liittyvä uhrimielisyys ja isänmaan vapauden suojeleminen yhdistyvät aineistoissa usein Jumalauskuun. Myös Opettajainlehden kirjoituksia kansakoululaitoksen historian alkutaipaleella selvittänyt Päivi Naumanen totesi, että 1930-luvulla koululaitoksessa nationalismi oli jo keskeisempi osa kansalaisen identiteettiä kuin uskonnollisuus (Naumanen 1990, 119–138).

Aineiston uskonnollisuudessa näkyi suomalainen kansalaisuskonto, joka ei ole historiallisista syistä yhtä selvästi kansalaisuskonto, kuin esimerkiksi yhdysvaltalainen kansalaisuskonto, johon Benjamin Franklin ja jotkut muutkin aikalaisista osasivat viitata jo 1700-luvulla (Meriläinen 2011, 352–362.)

Muisteluista piirtyi siis kuva suomalaisesta kansalaisuskonnollisuudesta, jonka piirteitä ovat Jumalan ensimmäisen persoonan käyttäminen ja Jumalan poika -retoriikan puuttuminen, joka sopii yhteen kansallismielisen valittu kansa -retoriikan kanssa, joka taas esiintyi aineistossa esimerkiksi siinä, miten rukouspyynnöt ja varjelus kohdistuvat yleensä koko kansaan, joka käy yhteistä taistelua. Kansalaisuskontoon liittyvät myös kirkkorakennukset, papin roolin tärkeys ja esimerkiksi hautajaisseremoniat, jotka liittyvät kristilliseen kulttuuriin.

7.3 Vallitseva nationalistinen maailmankatsomus

Lottajärjestön arvomaailman valossa kirkossa käyminen ja uskonnollisiin seremonioihin osallistuminen oli tavallista, sillä lottien kultaisista säännöistä ensimmäiseksi oli kirjattu *Jumalan pelko olkoon elämäsi suurin voima* (Lotta Svärd -säätö 2007, 56). Kirkko oli kaikkein pyhimmän Jumalan edustaja maan päällä, jonka yhteyden kautta myös isänmaa, sen armeija ja Lotta Svärd jäsenineen liittyivät kunnioittamaan pyhää yhteyttä.

Välittömän vaaran uhatessa sotatoimialueella rukoiltiin Jumalaa pelastamaan välittömästä hätätilanteesta. Myös tilanteissa, joissa joku oli pian kuolemassa rukouksesta tuli useammin rukoilijan ja Jumalan kahdenkeskinen asia, mutta useimmiten rukoiltiin kodeissa kollektiivisemmin kansan hyvinvoinnin puolesta. Nationalismi esiintyi rukousmuisteluissa siten, että Jumala varjelee kansakuntaa, joka käy selviytymistaistelua. Kansakunnan ja sen kautta kansallisvaltion ajatellaan olevan arvokas Jumalalle. Kansallisvaltio on Jumalan alamaisena täysivaltainen (Anderson 2011, 40).

Esimerkiksi Etelä-Pohjanmaan rintamanaiset ry. on asettanut tavoitteekseen Lotta Svärdin kunnian palauttamisen, mikä itsessään viittaa siihen, että halutaan vaikuttaa tapaan, miten menneisyyttä muistellaan ja kuinka historiallisiin tapahtumiin suhtaudutaan (Pirilä 1991, 3–4). Yhteisön kuvittelu on aktiivinen prosessi, joka voi hyödyntää yhtä lailla sekä uskonnollista että nationalistista ajattelua. Modernistisen koulukunnan näkemyksen

mukaan nationalismi on kehittynyt modernille yhteiskunnalle tyypillisille yhteiskunnallisille rakenteille, jonka aikalaisia muistelijat itsekin ovat. Aineistoissa nationalistinen ajattelu näyttää asettavan raameja sille, millä tavalla uskontoon liittyvistä aiheista, niin kuin kirkosta, rukouksesta ja Jumalasta puhutaan.

Kristinusko oli osassa pyhyiden kokemiseen liittyvistä kuvauksista läsnä, mutta monet pyhyiden kokemuksista liittyivät yhteistyön tekemiseen oman joukon kanssa. Kunnioitus omaa ryhmää kohtaan ja siitä nouseva epäitsekkyys ja uhrautuminen olivat muisteluissa tärkeimpiä arvoja, mikä kertoo siitä, miten yhteisöllisyyteen liittyy pyhyiden kokemus. Pyhän läsnäolo tukee yhteisön yhteenkuuluvuutta ja isänmaallista viritystä. Yhteisesti jaetut pyhät arvot vahvistavat yhteenkuuluvuuden kokemusta.

Uskonnollisella puheella ja perinteillä voidaan elää symbioosissa yhteiskunnassa vallitsevan nationalistisen maailmankatsomuksen kanssa. Käsitykset Jumalasta ja isänmaanrakkaudesta eivät missään kohdassa olleet muisteluissa aineistoja olleet ristiriidassa keskenään. Uskonnollisuuden muodot aineistoissa olivat kuuliaisia nationalistiselle ajatusmallille.

7.4 Evankelisluterilaisen kirkon rooli

Vaikka Suomen evankelisluterilainen kirkko onkin valtionkirkko, voidaan havaita Lotta Svärdissä merkkejä siitä, kuinka uskonnon avulla legitimoidaan valtiota ja Suomen tapauksessa luonnollisesti Suomen evankelisluterilainen kirkko on tässä välikappaleena. Lottajärjestö oli isänmaan palvelemiseen keskittyvä järjestö, joka kehotti pelkäämään Jumalaa. Valtion laki ja mahti ei ollut se asia, jota lottia kehoitettiin kultaissa säännöissä pelkäämään ensimmäisenä, vaan Jumalaa, jolta valtion ja varsinkin valtionkirkon legitimitettiin on peräisin (Lotta Svärd -säätö 2007, 56). Esimodernilta ajalta perua oleva kirkollinen, uskonnollinen perinne voi legitimoida valtiota käytännössä. Tämä tuli esille muisteluissa siitä, kuinka kirkkojen ottaminen jumalanpalveluskäyttöön liittyi miehityksen tuomaan järjestykseen Neuvostoliiton Itä-Karjalassa.

Kirkon vanha perinne Suomessa tekee suomalaisesta kansalaisuskonnosta vähemmän selkeän ja kirkasrajaisen kokonaisuuden kuin esimerkiksi Yhdysvalloissa, jossa puhuttiin jo 1700-luvulla amerikkalaisesta uskonnollisuudesta. Suomessa uskonnon suhde historiaan on vanhojen perinteiden vuoksi erilainen.

Kirkko on historiallinen reliikki, jonka funktio sota-aikana oli tarjota kanava, jonka osoitetaan kunnioitusta nationalismille. Nationalismi rakensi kirkon luomalle perustalle modernin yhteiskunnan. Nyt postmoderni rakentuu tavalla tai toisella sille perustalle, joka syntyi, kun moderni valtio luotiin vanhemmalle uskonnolliselle perustalle. On mahdollista, että postmodernista tulee historiallinen kiinnepiste, jonka kautta tarkkaillaan uskontoa ja nationalismia, niin kuin modernista on tullut etnosymbolistisen näkemyksen mukaan kiinnepiste nationalismin tutkimukseen.

8. Yhteenveto

Aineistossa esiintyvät muistelut sisälsivät luonnollisesti erilaisia näkökulmia yhtä ihmistä suurempiin asioihin, niin kuin yhteisen isänmaallisuuden kokemiseen, poliittiseen ympäristöön ja suhtautumiseen uskontoon. Monissa vastauksissa näistä ei käsitelty yhtäkään vaan niissä keskityttiin elämään liittyviin aineellisiin asioihin, kuten työntekoon, ruuan hankkimiseen ja evakkoon lähteneiden kokemuksiin ja heidän vastaanottoonsa. Läheisten kohtalot olivat myös yleinen muistelun aihe.

Tutkielman kannalta kiinnostavimmat vastaukset olivat sellaisia, joissa muistelijan tapaan liittyä yhdistää näihin asioihin oma suhde kansallistunteeseen ja uskontoon. Yhteinen isänmaa oli yleisin tekijä, jolla sotapönnistelöjä oikeutettiin ja selitettiin mielekkäiksi. Niitä vähemmän oli muistelmia, joissa puhuttiin uskontoon liittyvistä asioista niin kuin rukouksesta ja Jumalan varjeluksesta. Yleensä nämä aiheet liittyivät puheeseen isänmaanrakkaudesta.

Suruun ja menetyksiin liittyvissä kysymyksissä jotkut vastaajat puhuivat uhreista isänmaan vapaudelle ja sotien vaiheisiin liittyvissä kysymyksissä mainittiin usein suomalaisen sotilaan koettu ylivoimaisuus ja se, miten koettiin ihmeenä, että Suomi voi kestää monta kertaa lukumäärältään vahvempaa vihollista vastaan. Omien sotilaiden puolen pitäminen ja yhteyden kokemus rintamalla taisteleviin sotilaisiin muistuttavat Benedict Andersonin kuvitteellisen yhteisön käsitettä. Siinä toisilleen henkilökohtaisesti tuntematon suuri joukko kokee yhteenkuuluvuutta. Esimerkiksi tuntemattomien sotilaiden kanssa käydystä kirjeenvaihdosta oli aineistossa useita mainintoja.

Myös talvisodan henki on nationalistinen henki, joka yhdistää kaikkia kansakuntaan kuuluvia, jotka yhdessä antavat panoksensa sodan voittamiseksi. Tässä hengessä kansakunta

pystyy voittamaan ylivoimaisen vihollisen. Puhe kansakunnasta ja sen arvoista muodostavat pyhään perustuvan luokittelujärjestelmän, jonka sisällä esimerkiksi sodan uhrin ja palkaton järjestötyö maan hyväksi ovat kansakuntaisuuden tunnetta vahvistavia asioita.

Kansakunta ja kansakunnan vapaus löytyivät muisteluissa suomalaisen kansalaisuskonnon pyhän kategorian ytimestä. Jumala legitimoit tätä Suomen kansallisvaltiota ja sen välityksellä myös kansalaisia. On mielenkiintoista kysyä, millainen paikka kristinuskon ytimeen kuuluvalla Jumalan poika -retoriikalla on kansan uskonnollisessa puheessa? Evankeliumeihin, Jeesukseen syntien sovittajana ja vapahtajana, ei löytynyt aineistoista ainutakaan viittausta, vaikka Raamatun voi ajatella huipentuvan Jeesuksen sovitustyöhön ja uuteen liittoon. Vanhatestamentillista nationalismia ja siihen sulautunutta vanhatestamentillista kansalaisuskontoa tukee myös havainto, että muistelut liittyen nationalismiin ja Jumalaan olivat muistelmia kansakunnan suojelijasta, joka varjelee Jumalalle kuuluaista kansaa ja puolustaa oikeudenmukaisuutta, eikä siksi anna rakastamansa kansakunnan joutua tuhoon. Vanhan testamentin tarinoihin kuuluvat lukuisat esimerkit siitä, kuinka Jumala taistelee valitun kansansa, Israelin puolesta heidän ollessaan kuuliaisia Jumalan käskyille ja taas Israelia vastaan heidän ollessaan tottelemattomia. Esimerkiksi Jeesuksen kehoitus olla rauhantekijä, kääntää toinen poski ja olla armollinen pahantekijöille puuttuivat muisteluista. On mielenkiintoista kysyä, ovatko nämä aiheet esimerkiksi niin pyhäksi koettuja, että niitä ei tuoda profaania sodan arkea käsittelevään muisteluun? Näyttää kuitenkin aineistojen valossa siltä, että edellä mainitut aiheet eivät saa usein näkyvää muotoa suomalaisessa kansalaisuskonnossa.

9. Havaintoja tutkimuksen kulusta ja mahdollinen jatkotutkimus

Tutkimuksen Naiset ja sota -aineisto ei mitenkään erityisesti keskittynyt Lotta Svärdin tutkimiseen, mikä pienensi fokusta, jonka Lotta Svärd -järjestö sai tutkielmassa. Aineiston vastaajien henkilökohtaisten siteiden vahvuutta järjestöön oli useimpien vastaajien kohdalla mahdotonta perustella...

Durkheimin pyhän ja profaanin -vastaparin näkökulma asetettuna rinnakkain etnosymbolistisen tai modernistisen ajattelun kanssa ei tuntunut tuovan esille mitään uutta, vaan tuloksena nähdään kaksi huomattavan erilaista näkökulmaa aiheeseen. Myöskään pyhä ei ole sama asia kuin uskonto tai nationalismi, vaan pyhyys on jotakin, joka kuuluu kumpaankin luokkaan.

Tutkimuksen teoriapohja on tämän kokoiseen tutkimukseen laaja. Tarkoituksena oli tuottaa tutkimus, jossa eri näkökulmia painottavat teoriat keskustelisivat keskenään. Kapeammalla teoriapohjalla tutkimuksesta olisi voinut muodostua johdonmukaisempi ja selkeämpi kokonaisuus, joka pystyisi perehtymään johonkin teoriaan yksityiskohtaisemmin. Uskonnon yhdistäminen nationalismiin johdonmukaisella tavalla oli haaste, sillä tutkielman teoriapohja tarjoaa monenlaisia selityksiä uskonnon ja nationalismin rooleista. Uskonto ja kansojen historia näkyvät siinä, millaisiin rajoihin kansallisvaltiot ovat rakentuneet. Etnosymbolismin valitseminen nationalisminteorian pohjaksi olisi ollut tässä mielessä hedelmällisempää, mutta toisaalta modernististen näkökulmien tuominen mukaan mahdollistaa tutkimuksen tuomaan paremmin esille nationalismiin liittyvää tieteellistä keskustelua mitä käydään meidän ajassamme.

Etnosymbolistinen näkökulma korostaa historian merkitystä, mikä korostuisi eri tavalla erilaisella tutkimusotannalla. Haastattelujen ja vastaajille esitettyjen kysymysten kontekstissa päädyttiin harvoin ajattelemaan kaukaisia historiallisia tapahtumia, jotka ovat keskeisiä etnosymbolistiselle ajattelulle. Sen näkökulmaan liittyvät muinaisten myyttien merkitys nationalismille ja tunteet, joita historiallisten siteiden avulla vaalitaan nationalismissa. Etnosymbolismi ja Durkheimin pyhän -määritelmän ja nationalismin tutkiminen, joissa nationalismia voidaan ajatella uskontona johtavat ajatukseen, että etnosymbolistisessa ajattelussa, ihminen on jo olemukseltaan nationalistinen ja uskonnollinen olento. Modernistiset näkökulmat jättävät tällaisen suuren linjan käsittelemättä ja ne näkevät nationalismin ja uskonnon kategorioina, joita modernin maailman rakennemuutokset muokkaavat. Edellämainitut näkökulmat tuntuvat vastaavan syvällisemmin ihmisen eksistentiaaliseen uteliaisuuteen ja jälkimmäiset taas sosiologiseen pohdintaan siitä, kuinka nyky-yhteiskunta on rakentunut. Suomalaisen kansalaisuskonnon paikantaminen ja tuominen tietoisuuteen voisi olla merkittävä kansalaiskeskustelun avaaja liittyen valtion ja kirkon suhteisiin.

Kirjallisuus

- Anderson, Benedict. 2017. Kuvitteelliset yhteisöt: Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua. Tampere: Vastapaino.
- Anttonen, Veikko. 1993. ”Pysy Suomessa Pyhänä – Onko Suomi uskonto?” Teoksessa *Mitä on suomalaisuus?* Toim. Korhonen, Teppo. Helsinki: Suomen antropologinen seura. 33–67.
- Helsinki: Suomen antropologinen seura.
- Aro, Jani & Jokivuori, Pertti. 2015. *Klassinen sosiologia ja moderni maailma*. Jyväskylä: Docendo.
- Billig, Michael. 1995. *Banal Nationalism*. London: SAGE.
- Wallis, Roy & Bruce, Steve. 1992. ”Secularization: The Orthodox Model” Teoksessa *Religion and Modernization: Sociologists and Historians Debate the Secularization Thesis*. Toim. Bruce, Roy. Oxford: Clarendon Press. 8–30.
- Durkheim, Émile & Randell, Seppo. 1980. *Uskontoelämän alkeismuodot: Australialainen toteemijärjestelmä*. Helsinki: Tammi.
- Gellner, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Haavio-Mannila, Elina (Helsingin yliopisto) & Marttaliitto & Museovirasto. 2011. *Naiset ja sota 1987 – 1988*. Versio 2 (2011-03-23). Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto, 2011. <https://services.fsd.tuni.fi/catalogue/FSD2551> (Luettu 17.12.2020.)
- Hakala, Ilmari. Lotta Svärd Säätiö. 2007. Lotta Svärd. Vammalan kirjapaino Oy. Vammala 2007.*
- Hobsbawm, Eric. 1992. *Nationalismi*. Tampere: Vastapaino.
- Hynninen, Anna. 2017. Minä, lotta, vaimo, äiti – Kerronnan variaatio ja toimijuus aktiivikertojan muistelukerronnassa. Painosalama Oy, Turku, 2017.*
- Ketola, Martikainen & Taira. 2018. *Uskontososiologia*. Turku: Eetos.
- Kyyrö, Jere. 2018. ”Kansalaisuskonto.” Teoksessa *Uskontososiologia*, toim. Kimmo Ketola, Tuomas Martikainen & Teemu Taira. Turku: Eetos, 63–75.
- Lynch, Gordon. 2012. *The Sacred in the Modern World – A Cultural Sociological Approach*. Oxford University Press. 2012.

- Meriläinen, Juha. 2011. ”Jumala ompe linnamme vai linna jumalamme? – Yhdysvallat, Suomi ja bellahilainen kansalaisuskonto.” *Kirkkohistoriallisen seuran toimituksia* 217, 352–373.
- Naumanen, Päivi. 1990. Kansalaiskuva Suomessa: Kansalaista koskevat käsitykset opettajien ammattilehdissä 1880-luvulta 1980-luvulle.
Turku: Koulutussosiologian tutkimusyksikkö.
- Nurmiainen, Jouko. 2017. ””Kuvitellut yhteisöt” nationalismien historiassa”. Teoksessa *Kuvitteelliset yhteisöt: Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Anderson, Benedict. Tampere: Vastapaino, 9–23.
- Peltokorpi, Kaisa-Maria. 2011. On elettävä kun koska tahansa voi kuolla: lottien selviytyminen sodassa 1939–1945.
Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Pirilä, Veikko. 1991. Etelä-Pohjanmaan lottien neljännesvuosisata: Historiaa – Muisteluja.
Kauhava: Etelä-Pohjanmaan rintamanaiset ry.
- Portelli, Alessandro. 2006. ”Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen?” Teoksessa *Muistitietotutkimus – Metodologisia kysymyksiä*. Hakapaino Oy. Helsinki 2006 49–64.
- Remy, Johannes. 2005. ”Onko modernisaatio vai etnisyys kansakuntien perusta?” Teoksessa *Nationalismit*, toim. Pakkasvirta, Jussi & Saukkonen, Pasi. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö, 48–69.
- Smeds, Kerstin. 1989. ”Joukkotapahtumat ja Suomi-identiteetti” Teoksessa *Kansa liikkeessä*, toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Smeds, Kerstin & Stenius, Henrik. Helsinki: Kirjayhtymä. 91–107.
- Smith, Anthony. 1998. *Nationalism and Modernism – A critical survey of recent theories of nations and nationalism*. Routledge, London, 1998. Taylor & Francis e-Library, 2003. e-kirja
- Smith, Anthony. 2004. *Chosen Peoples: Sacred Sources of The National Identity*. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, Anthony. 2010. *Nationalism*. (alkup. 2001). Polity Press, 2010.
- Sulamaa, Kaarle. 2009. Lotat, uskonto ja isänmaa: Lotat protestanttis-nationalistisina nunnina.
Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura.
- Taira, Teemu. 2006. Notkea uskonto.
Turku: Eetos.

Tolmunen, Tapio. 2012. ”Suomen uljaat sotilaat!”: Ylipäällikkö Mannerheimin päiväkäskyt vuosina 1939–1944.

Helsinki: Kustantaja Laaksonen.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli. 2009. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Woodhead, Linda. 2009. “Modern contexts of religion.” Teoksessa *Religions in the Modern World: Traditions and Transformations*. 2nd Edition. Toim. Woodhead, Linda, Hiroko Kawanami & Partridge, Christopher. Hi Routledge. London and New York: Routledge, 1–12.